4 TH YEAR · EDITION 16TH

JANUARY - MARCH 2017

NATIONAL RESEARCH JOURNAL ISSN 2319-6289

आर्थिक घडामोडीचे त्रैमासिक

अर्थविश्व

EDITOR :
DR. SANGITA TAKKAMORE

विद्यासागर कला महाविद्यालय, खैरी (बिजेवाड़ा) रामटेक
द्वारा आयोजित

विदर्भ अर्थशास्त्र परिषद

४१ वे वार्षिक अधिवेशन

दि. ४ व ५ मार्च २०१७

विशेषांक

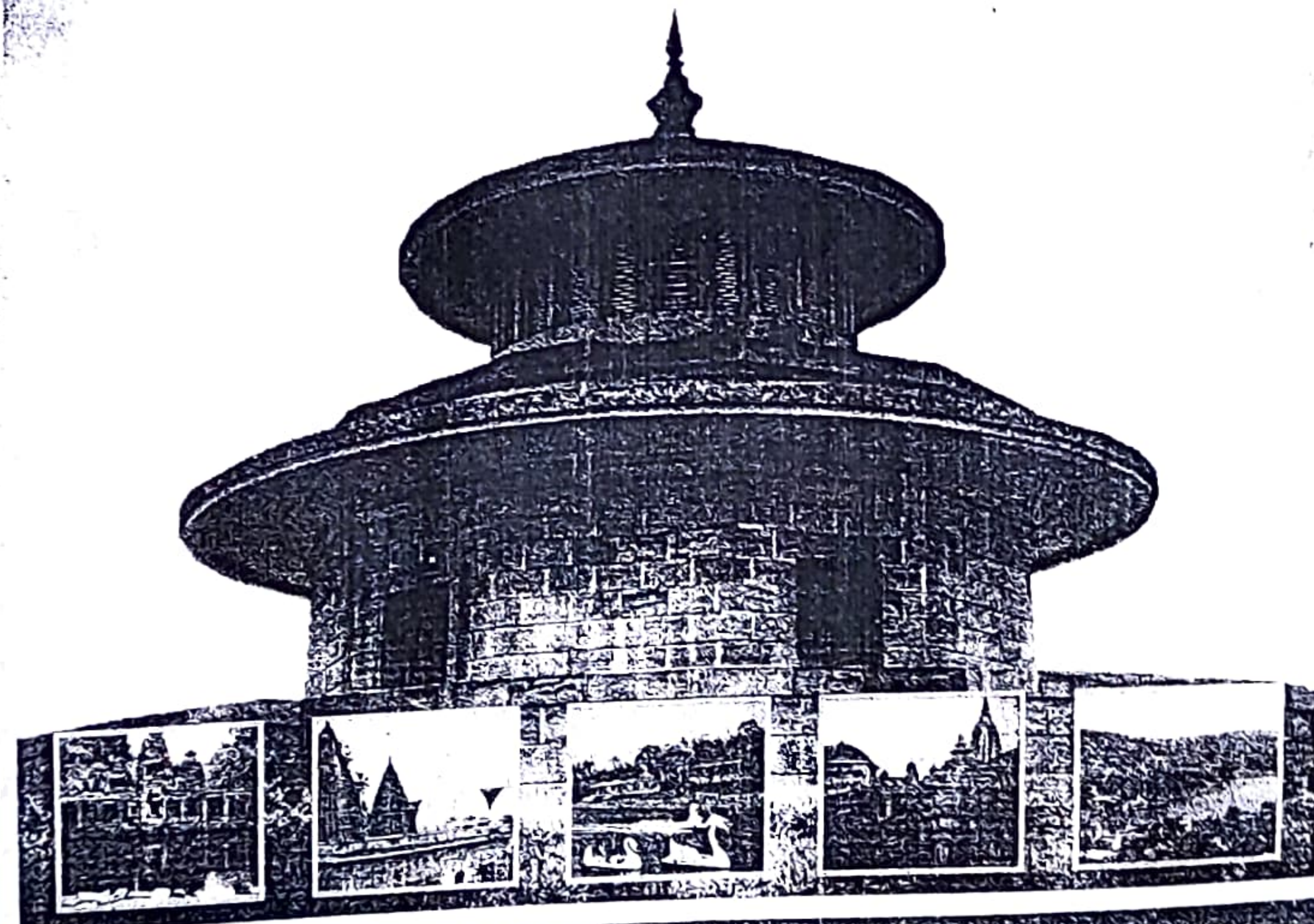

अ. क्र.	विषय	लेखक	पृ. क्र.
34.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार	दिपाली पतोरे	76
35.	आर्थिक कल्याणाकरीता डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक तत्वज्ञान	प्रा. डॉ. रवि एस. सोरते	78
36.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कृषी या आर्थिक घटकासंबंधी विचार-एक अध्ययन	प्रा. विष्णु बळीराम पवार	80
37.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेतीविषयक विचार	प्रा. ममता आर. साहु	82
38.	बाबासाहेबांचे कृषीविषयक आर्थिक विचार	श्री. संजय मारोतराव महाजन	84
39.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक व सामाजिक समतेच्या संदर्भात विचार	रविंद्र दा. इचे	85
40.	कृषीतज्ञाच्या परिप्रेक्षात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	श्री. सतिष हरिदास मेश्राम (विद्यार्थी)	86
41.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक चिंतन	प्रा.डॉ. सी.पी. साखरवाडे	88
42.	Dr. B. R. Ambedkar and Women Empowerment	Dr. T. V. Munde	89
43.	Dr. B.R. Ambedkar and his vision towards Indian Economy	Dr. Renu A. Tiwari	92
44.	Impact of Dr. Ambedkar's Thoughts on Indian Economy	Dr. Archana V. Bajaj	95
45.	भारतील कृषी क्षेत्राचे बदलते स्वरूप	प्रा. डॉ. करमसिंग राजपूत	97
46.	कृषी अर्थशास्त्राचे बदलते स्वरूप......	प्रा. डॉ. वर्षा गंगणे	101
47.	भारतीय शेतकरी आणि शेतीचे बदलते स्वरूप - एक विश्लेषण	प्रा. डॉ. उषा एन. पाटील	103
48.	भारतीय अर्थव्यवस्थेत नियोजन काळातील कृषी क्षेत्राचे बदलते स्वरूप......	डी. एच. आडे, डी.एस.गुर्जर	106
49.	कृषी क्षेत्रातील अर्थव्यवस्थेच्या बदलत्या स्वरूपाचे टिकात्मक परिक्षण	अश्विनी श्रीधर राऊत	109
50.	भारतातील कृषी क्षेत्रातील अर्थव्यवस्थेचे बदलते स्वरूप व कृषी क्षेत्रासमोरील आव्हाने	प्रा. मदन जी. प्रधान, डॉ. जयंत कुमार एम. मस्के	112
51.	Indian Agriculture System & Economic Growth In India	Dr. Raju Ghanshyam Shrirame	114
52.	TRENDS IN INDIAN AGRICULTURAL GROWTH	Dr. Prashant Katole	117
53.	विदर्भातील नैसर्गिक साधन संपत्ती : एक कारणमिमांसा	प्रा. सिध्दार्थ हरिदास मेश्राम	119
54.	जल संसाधन उपयोग एंव संरक्षण गोंदिया जिला	डॉ. अर्चना बी. जैन	123
55.	विदर्भातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती प्राचार्य :	डॉ. विजय एच.नागरे	126
56.	बुलडाणा जिह्यातील वनसंपदा : एक अध्ययन	डॉ. राजेंद्र निंबा बोरसे	129
57.	"डॉ. बाबासाहेबांचे वैचारिक अधिष्ठान आणि अस्पृश्य जातीचा आर्थिक विकास"	प्रा. डॉ. सुरेश रामरावजी सोमकुंवर	132
58.	विदर्भातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती (नागपूर जिल्हा)	प्रा. लोकचंद जाधव	134
59.	नागपूर जिल्ह्यातील नैसर्गिक संसाधने	डॉ. गजानन सोमकूंवर	136
60.	खनिज संपत्ती - भंडारा जिल्हा	प्रा. डॉ. जे. एस. हटवार	138
61.	NATURAL RESOURSES IN VIDHRBHA (DISTRICT WISE) GREEN GOLD OF VIDHARBHA	Dr. Jyotsna S .Deshpande, Dr. Prmod k. Lakhe	139
62.	नैसर्गिक साधनधन - चंद्रपूर जिल्ह्यातील जास्त सर्वसमावेशक विकास	प्रा. रविंद्र शेंडे	143
63	A study of social wellbeing of mineral rich districts of Vidarbha	Aparna Samudra	145

विदर्भातील नैसर्गिक साधन संपत्ती एक कारणमिमांसा

प्रा. सिध्दार्थ हरिदास मेश्राम
सहायक प्राध्यापक (अर्थशास्त्र विभाग)
सेठ केसरीमल पोरवाल महाविद्यालय, कामठी
जिल्हा नागपूर.

प्रास्ताविक –

कोणत्याही देशाचा आर्थिक विकास हा त्या देशात उपलब्ध झालेल्या नैसर्गिक साधनसंपत्तीवर अवलंबून असतो. नैसर्गिक साधन संपत्तीलाच नैसर्गिक संसाधने असेही म्हणतात. नैसर्गिक साधन संपत्तीमध्ये देशातील शेतजमीन, नदया, पर्वत, जंगले, खाणी, समुद्र, ...वर, ऊन, पासून, सुर्यप्रकाश ईत्यादी संपत्तीचा समावेश होतो. ही सर्व संपत्ती म्हणजे निसर्गाकडून मानवाला विनामूल्य मिळालेली देणगी होय. यातील काही संपत्ती अत्यंत मर्यादित आहे. त्यामध्ये मनुष्य वाढ करू शकत नाही.

नैसर्गिक साधनसंपत्ती व आर्थिक विकास यात प्रत्यक्ष संबंध असतो. ज्या देशामध्ये नैसर्गिक साधनसंपत्ती भरपूर असते अशा देशाचा विकास जलद गतीने होऊ शकतो. याऊलट ज्या देशात साधन संपत्तीचा अभाव असतो. त्या देशाच्या आर्थिक विकासात गतिरोध निर्माण होतो. ...ऑमेल यांच्या मते, आर्थिक वाढीमध्ये नैसर्गिक साधनसंपत्तीची भूमिका प्रभावी असते. डॉ. व्हेटा अनस्टे यांच्या मते, नैसर्गिक साधनसंपत्तीच देशाचे उत्पादन, लोकांचे व्यवसाय, लोकसंख्येचे घनत्व व वितरण इत्यादी बाबी निश्चित करतात. आर्थिक विकासात नैसर्गिक साधन संपत्तीचे महत्व काय आहे हे भारतातील विविध राज्याच्या व वेगवेगळया जिल्हाच्या विकासावरून लक्षात येईल. तसेच प्रस्तुत पेपरमध्ये फक्त विदर्भाचाच (महाराष्ट्र) विचार करण्यात आला आहे.

विदर्भाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी :–

सन 1960 मध्ये नवनिर्मित महाराष्ट्र राज्यात विदर्भाचा समावेश करण्यात आला. 1956 मध्ये झालेल्या भाषावर प्रांत रचनेत जुन्या प्रांताची शकले झाली. कर्नाटकमध्ये हुबडी, धारवाड, बेळगाव हे प्रदेश गेले परन्तु गुजरात व महाराष्ट्राचे द्वैभाषिक राज्य बनले कारण मुबईचे स्थान निश्चित झाले नव्हते. जूऩ्या मध्यप्रांत वऱ्हाडचा हिंदी भाषिक प्रदेश नवीन ...प्रदेशात समाविष्ट झाला होता व मराठी भाषिक द्वैभाषिकात होता. संयुक्त महाराष्ट्राची चळवळ तीव्र झाली व तीला जनतेचा कौल सर्वस्वी अनुकूल होता. त्यामुळे 1 मे 1960 रोजी महाराष्ट्र राज्याची मुंबईसह ...ती झाली.

या नवनिर्मित महाराष्ट्र राज्याचे क्षेत्रफळ 307762 चौ. कि.मी झाले होते. सव्वीस जिल्ह्याच्या या राज्याचे चार शासकीय विभाग मुंबई, पुणे, औरंगाबाद व नागपूर असे होते. प्रादेशिक दृष्टीने मराठवाडा, विदर्भ ...स महाराष्ट्र असा भुप्रदेश होता. समाविष्ट झालेल्या विदर्भाचे क्षेत्रफळ ...300 व महाराष्ट्राचे क्षेत्रफळ 30758300 हेक्टर इतके होते. त्यात विदर्भाचे आठ जिल्हे होते. पश्चिम विदर्भाचे चार जिल्हे बुलढाणा, अकोला, अमरावती व यवतमाळ असे आणि पूर्व विदर्भाचे चार जिल्हे वर्धा, नागपूर, भंडारा व चंद्रपूर असे होते चंद्रपूर जिल्ह्याचे चंद्रपूर व गडचिरोली असे विभाजन झाले. भंडारा जिल्हयाचे भंडारा व गोदिया असे भाग झाले. अकोला जिल्ह्याचे अकोला व वाशिम असे दोन जिल्हे बनले. सद्यास्थितीत विदर्भात अकरा जिल्हे असून महाराष्ट्रात छत्तीस जिल्हे आहेत. निर्मिती केली महाराष्ट्र राज्याची लोकसंख्या 1961 मध्ये 3.96 कोटी, 1971 मध्ये 5.04 कोटी, 1981 मध्ये 6.28 कोटी, 1991 मध्ये 7. 89 कोटी, 2001 मध्ये 9.68 कोटी तर 2011 मध्ये 11.23 कोटी झाली समाविष्ट झालेल्या विदर्भाची लोकसंख्या 1961 मध्ये 0.98 कोटी, 1971 मध्ये 1.17 कोटी, 1981 मध्ये 1.43 कोटी, 1991 मध्ये 1.74 कोटी 2001 मध्ये 2.06 कोटी तर 2011 मध्ये 2.30 कोटी झाली. निर्मितीच्या वेडी चार प्रशासकीय विभागाचे सद्यास्थितीत सहा विभाग, कोकण (मुंबई), पुणे, औरंगाबाद, नाशिक, अमरावती व नागपूर असे आहेत.

नैसर्गिक साधनसंपत्ती :

वित्तीय दृष्टया महत्व असणारे पदार्थ जे भूगर्भातून खनन करून बाहेर काढावे लागतात त्यांना खनिजे असे म्हणतात. नैसर्गिक साधनसंपत्तीच्या बाबतीत महाराष्ट्राची स्थिती फारशी चांगली नसली तरी समाधानकारक आहे. भारतातील सर्व खनिज उत्पादनापैकी 12.33 खनिज उत्पादन हे महाराष्ट्र राज्यात होते. खनिजाचे धातू व अधातू असेही वर्गीकरण करण्यात येते. या दोन्ही प्रकारच्या खनिजाचा अनेक उद्योगधंदयामध्ये कच्चामाल म्हणून उपयोग होतो. महाराष्ट्रामध्ये औद्योगिक व इंधन अशा दोन्ही दृष्टीने महत्वाची खनिजे आढळून येतात. उदा. मैगनीज लोह खनिज, बॉक्साईट, क्रोमाईट, चुनखडी, डोलोमाईट, कायनाईट व सिलीमनाईट इत्यादी. तसेच बांधकामासाठी उपयुक्त असणारे बेसॉल्ट व जांभा दगड ही खनिजेही मोठया प्रमाणात आढळून येतात. परंतु राज्यातील खनिज संसाधनाचे वितरण हे अतिशय विषम स्वरूपाचे असून राज्याच्या विश्वस्त अशा पठारी प्रदेशावर खनिजसाठे आढळत नाही. महाराष्ट्रात प्रमुख खनिजाच्या उत्खननासाठी 285 खनिज पटटे व गौण खनिजांचे 203 खनिज पटटे आहेत.

विदर्भाचा पूर्व भाग आणि दक्षिण महाराष्ट्राच्या कोकण भागात खनिजाचे साठे आहेत ते पुढिल प्रमाणे :–

महाराष्ट्रातील खनिज संपत्तीचे मुख्य विभाग :–

अ) पूर्व विदर्भ – चंद्रपूर, गडचिरोली भंडारा गोंदिया, नागपूर व यवतमाळ जिल्हे

ब) कोकण व दक्षिण महाराष्ट्र – सिंधुदुर्ग रत्नागिरी, ठाणे ... व कोल्हापूर जिल्हे

झालेली आहे ते पुढिलप्रमाणे -

तक्ता क्र 1

महाराष्ट्रातील जिल्हानिहाय प्रमुख खनिज साठे

(दिनांक 31.03.2012 पर्यन्त उपलब्ध माहिती प्रमाणे)

अ.क्र.	खनिजाचे नांव	जिल्हा	एकूण साठे (दशलक्ष टनात)
1	2	3	4
1	कोळसा	नागपूर	1289.179
		चंद्रपूर	3166.290
		यवतमाळ	1075.450
		वर्धा	8.16
		एकूण	5539.079
2	चुनखडक	चंद्रपूर	750.325
		गडचिरोली	172.000
		यवतमाळ	413.900
		नागपूर	31.700
		नांदेड	3.500
		एकूण	1371.425
3	मॅंगनिज खनिज	नागपूर	9.389
		भंडारा	11.464
		एकूण	20.853
4	लोह खनिज	गडचिरोली	178.610
		चंद्रपूर	2.180
		गोंदिया	4.650
		सिंधुदूर्ग	75.384
		एकूण	260.824
5	कायनाईट–सिलीमनाईट	भंडारा	2.618
		एकूण	2.618
6	पायरोफिलाईट	भंडारा	0.995
		चंद्रपूर	3.12
		एकूण	4.115
7	बॉक्साईट	कोल्हापूर	83.530
		रत्नागिरी	12.394
		रायगड	30.145
		ठाणे	4.684
		सातारा	2.300
		सिधुदूर्ग	0.058
		एकूण	133.111
8	सिलिका वाळू	सिंधुदूर्ग	50.757
		रत्नागिरी	7.450
		एकूण	58.207
9	क्ले (माती)	नागपूर	3.555
		अमरावती	1.500
		चंद्रपूर	1.100
		सिंधुदूर्ग	1.349
		ठाणे	0.065
		एकूण	7.569
10	बेराईट	चंद्रपूर	0.1361
		गडचिरोली	0.0004
		एकूण	0.1365
11	ग्रॅफाईट	सिंधुदूर्ग	3.78
12	इलमेनाईट	रत्नागिरी	4.00
13	फोराईट	चंद्रपूर	0.10
14	तम्र खनिज	चंद्रपूर	6.40
		नागपूर	1.308
		एकूण	7.708
15	क्रोमाईट	नागपूर	0.056
		भंडारा	0.480
		सिंधुदूर्ग	0.115
		चंद्रपूर	0.010
		एकूण	0.661
16	डोलोमाईट	नागपूर	28.740
		यवतमाळ	29.810
		गडचिरोली	2.750
		एकूण	61.300
17	व्हॅनाडियम खनिज	गोंदिया	4.65
18	टंगस्टन खनिज	नागपूर	19.98
19	जस्त खनिज	नागपूर	8.27
20	फेल्सपार	सिंधुदूर्ग	0.940
21	क्वार्टझ	गडचिरोली	0.690
		भंडारा	2.073
		गोंदिया	0.050
		नांदेड	0.337
		एकूण	3.150
22	सोप स्टोन	सिंधुदूर्ग	3.00
23	अगेट(अर्धमौल्यवान दगड)	औरंगाबाद	प्राक्कलित केले नाही.
		जालना	प्राक्कलित केले नाही.
		जळगांव	प्राक्कलित केले नाही.

	बुलढाणा		प्राक्कलित केले नाही
	सर्व खनिजांची एकूण बेरीज		7474.083
24	ग्रनाईट	नागपूर	4.880 दशलक्ष घन मिटर रंगीत
		चंद्रपूर	24.000 दशलक्ष घन मिटर काळा
		गडचिरोली	1.066 दशलक्ष घन मिटर रंगीत
		भंडारा	178.000 दशलक्ष घन मिटर रंगीत
		नांदेड	40.000 दशलक्ष घन मिटर रंगीत
			1.000 दशलक्ष घन मिटर काळा
		सिंधुदुर्ग	3.874 दशलक्ष घन मिटर काळा
			7.8242 दशलक्ष घन मिटर रंगीत
		ठाणे	0.750 दशलक्ष घन मिटर रंगीत
			0.0005 दशलक्ष घन मिटर काळा
		एकूण .	261.3947 दशलक्ष घन मिटर

भारताच्या दगडी कोळशाच्या एकूण साठयापैकी सुमारे 4: कोळशाचा साठा महाराश्ट्र राज्यात आहे. महाराष्ट्रातील एकूण साठयापैकी 60: साठे हे चंद्रपूर जिल्हात आहे. राज्यातील यवतमाळ, चंद्रपूर व नागपूर या जिल्हयामध्ये 22 खाणीमधून दगडी कोळषाचे उत्पादन घेतल्या जाते. महाराष्ट्रातील दगडी कोळशाचा उपयोग राज्यामधील औष्णिक केंद्रे तसेच उद्योगधंदे व रेल्वेसाठी केला जातो.

चुन्यामध्ये प्रामुख्याने कॅल्शियम कार्बोनेट व मॅग्नेषियम असते. चुनखडीचे रासायनिक नाव ($CaCo_3$) कॅल्शियम कार्बोनेट असे आहे. महाराष्ट्रात भारताच्या चुनखडकाचा साठा 9: व उत्पादन 2: आहे राज्यामध्ये अंदाजे साठे 4000 दशलक्ष टन इतके आहे महाराष्ट्रात चुनखडीचे साठे प्रामुख्याने यवतमाळ, गडचिरोली व चंद्रपूर जिल्हयात विंध्ययन खडकात आहेत.

भारतात मॅगनिजचा साठा सुमारे 161 दशलक्ष टन असून त्यापैकी 40: साठा एकटया महाराष्ट्रात आहे. मॅगनीज खनिजाचे 95 उत्पादन लोहपोलाद उत्पादनासाठी वापरले जाते. मॅगनीजचे प्रमुख साठे भंडारा नागपूर जिल्हामध्ये असून त्याखालोखाल सिंधुदुर्ग जिल्हयाचा उल्लेख केला जातो.

भारतातील लोहखनिजास महत्वाचे स्थान आहे. इमारती बांधने, यंत्र, फर्निचर, वाहतुकीची साधने, इलेक्ट्रिक्समध्ये लोहखनिजाचा वापर होतो. अनेक कारखाने व यंत्रसामुग्री या खनिजावर अवलंबून असते. भारतातील एकूण खनिजापैकी 20% लोहखनिज महाराष्ट्रात आहे. महाराष्ट्रात लोहखनिजाचे महत्वाचे साठे चंद्रपूर, गडचिरोली, गोंदिया, नागपूर व सिंधूदुर्ग या जिल्हयामध्ये आहेत. लोहखनिज प्रामुख्याने धारवाड़ कॅम्ब्रीयन खडकात आढळते.

भारतातील कायनाईटच्या एकूण साठयापैकी 2 टक्क्याहूनही कमी साठा महाराष्ट्रात आहे. भारतातील एकूण उत्पादनापैकी 15 उत्पादन महाराष्ट्रात होते. कायनाईटचा उपयोग हा हिऱ्याचा पैलू पाडण्याच्या उद्योगात रसायन उद्योग, काचसामान, सिमेंट व विजेची उपकरणे [illegible] भंडारा व गोंदिया जिल्ह्यामध्ये होते.

भारतातील एकूण उत्पादनाच्या सुमारे एक पचमांश म्हणजे 21% बाक्साईटचे उत्पादन महाराष्ट्र राज्यात होते. महाराष्ट्राच्या पश्चिम भागात सह्याद्रिच्या डोंगरात तसेच कोकणात जांभा खडकात बाक्साईटचे साठे आढळतात. अल्युमिनीयम निर्मितीसाठी बॉक्साईटचा मुख्यत्वे करून उपयोग होतो. 80% बाक्साईट हे अल्युमिनियमसाठी वापरले जाते तर उर्वरीत बॉक्साईट हे लोह, सिमेंट व पोलाद उत्पादनासाठी वापरले जाते महाराष्ट्रात कोल्हापूर, रत्नागिरी, सिंधुदुर्ग, रायगड, ठाणे, सांगली, सातारा या जिल्ह्यामध्ये बॉक्साईटचे साठे आहेत.

धातू उद्योग, किमती खडयावर प्रक्रिया करणारे उद्योग व रसायन उद्योगात क्रोमाईटचा उपयोग होतो भारतातील एकूण क्रोमाईटच्या साठयापैकी सुमारे 10% साठा (5 कोटी टन) महाराष्ट्रात असून ते भंडारा, गोंदिया, सिंधुदुर्ग व रत्नागिरी जिल्हयामध्ये आहेत.

डोलोमाईटच्या एकूण उत्पादनापैकी 90% उत्पादन लोह पोलाद निर्मितीसाठी वापरले जाते. व उरलेले खते कारखाण्यात वापरतात. महाराष्ट्रामध्ये डोलेमाईटचे साठे मुख्यतः नागपूर, यवतमाळ व गडचिरोली जिल्हयात आढळतात.

महाराष्ट्रात अशा विविध प्रकारचे खनिजे मोठया प्रमाणावर आढळून येतात परंतु महत्वाचे म्हणजे ज्या जिल्ह्यात नैसर्गिक साधन संपत्ती भरपूर प्रमाणात उपलब्ध आहे त्या जिल्ह्याचा आर्थिक विकास कशाप्रकारचा आहे यावर मुख्यत्वे मानव विकास निर्देशांकाच्या सहाय्याने प्रकाश टाकण्यात आलेला आहे.

तक्ता क्र. 2

विदर्भातील निवडक जिल्हे व त्यांचा मानव विकास निर्देशांक

अ.क्र.	मुख्य खनिज संपतीनिहाय जिल्हे	मानव विकास निर्देशांक
1	नागपूर	0.786
2	चंद्रपूर	0.718
3	यवतमाळ	0.700
4	वर्धा	0.723
5	गडचिरोली	0.608
6	भंडारा	0.718
7	गोंदिया	0.701
8	अमरावती	0.701
9	बुलढाणा	0.684

स्त्रोत -- मानव विकास निर्देशांक अहवाल 2012

[illegible]
वाटा हा फक्त ३ जिल्ह्यामध्ये केंद्रित झालेला आहे त्यापैकी [illegible] व बुलढाणा जिल्ह्यामध्ये या स्त्रोताचे प्रमाण अल्प दिसून येते. विदर्भातील जिल्हानिहाय मानव विकास निर्देशांकाचा विचार केला तर प्रामुख्याने असे दिसून येते कि फक्त नागपूर जिल्हाच HDI च्या अधिक उच्चतम श्रेणीमध्ये समाविष्ट आहे. वर्धा जिल्हा हा उच्चतम आणि बुलढाणा, यवतमाळ, गोंदिया, अमरावती, भंडारा व चंद्रपूर हे जिल्हे HDI च्या मध्यम श्रेणीमध्ये समाविश्ट आहेत तसेच गडचिरोली जिल्हाच HDI च्या निम्नतम श्रेणीमध्ये समाविष्ट आहे परंतू या जिल्ह्यामध्ये नैसर्गिक साधन संपत्तीचे भरपूर प्रमाणात साठे उपलब्ध आहेत. तेथे अशी परिस्थीती का निर्माण व्हावी हाच मुख्य प्रश्न निर्माण झाला आहे. याचाच अर्थ असा की, नैसर्गिक साधन संपत्ती जास्त असूनही गडचिरोली जिल्हाचा व इतर मध्यम गटातील सहा जिल्ह्याचा विकास दिसून येत नाही. Resourse Curse च्या सर्वेक्षणानुसार विपूल प्रमाणात नैसर्गिक स्त्रोत असुनही आर्थिक विकास घडुन येऊ शकत नाही याची प्रचिती नागपूर जिल्हा वगळता काही जिल्ह्यामध्ये दिसून आली आहे. याचे कारण गडचिरोली जिल्ह्यामध्ये नक्षलवाद, राजकीय प्रेरणेचा अभाव, बहुसंख्या नैसर्गिक स्त्रोताचे इतरत्र स्थलांतर, पायाभूत सोयी सुविधाचा अभाव, सरकारचे प्रादेशिक असंतोलाचे धोरण, भ्रष्टाचार व तेथील लोकांची मानसिकता अशा अनेक गोष्टीमुळे या जिल्ह्याचा विकास होऊ शकला नाही. अशाच प्रकारची परिस्थिती इतर जिल्ह्याची काही प्रमाणात दिसून येते. हे मानवी विकास निर्देशांकावरून स्पष्ट झाले आहे.

नैसर्गिक [illegible] भरपूर प्रमाणात [illegible] त्यांचा योग्य उपयोग जर झाला नाही तर त्या क्षेत्राचा विकास होत नाही. उपलब्ध साधनाचे इतरत्र केलेल्या स्थलांतराची झीज भरून काढण्यासाठी त्या क्षेत्रात भरीव काम करण्याची गरज व उपलब्ध संसाधनाचे योग्य नियोजन करून विकास साधण्याची गरज निर्माण झाली आहे. ज्या देशात नैसर्गिक संसाधने उपलब्ध नसुनही मोठया प्रमाणात विकास झाला आहे. तर जेथे ही नैसर्गिक साधन संपंती भरपूर प्रमाणात उपलब्ध असून देखील त्या क्षेत्राचा विकास दिसून येत नाही. याचे चिंतन व मनन करण्याची फार आवश्यकता आहे. अशी ही परिस्थिती किंवा विरोधाभास का निर्माण व्हावा त्याची कारणे कोणती, त्यावर उपययोजना कोणत्या, या निमित्यांने चर्चा करण्याची गरज अधोरेखीत केली आहे.

संदर्भ :–

1) वैद्य एन. बी. विदर्भाची अर्थव्यवस्था (2003) श्री मंगेश प्रकाशन, नवी रामदासपेठ, नागपूर.

2) मानव विकास निदेशांक 2012 पान क्र. 14

3) महाराष्ट्राचा भूगोल (MPSC)

4) संपूर्ण भूगोल द युनिक ॲकडमी, नागपूर.

◆◆◆

विद्यासागर शिक्षण संस्था रामटेक द्वारा संचालित

विद्यासागर कला महाविद्यालय, खैरी (बिजेवाड़ा) रामटेक.

द्वारा आयोजित

विदर्भ विद्यापीठ अर्थशास्त्र शिक्षक परिषद

४१ वे वार्षिक अधिवेशन २०१७

प्रमाणपत्र

प्रा. डॉ. सिध्दार्थ हरिदास मेश्राम

महाविद्यालय एस. के. पोरवाल महाविद्यालय, कामठी (नागपूर) यांनी

दिनांक ४ व ५ मार्च २०१७ ला विद्यासागर कला महाविद्यालय, खैरी (बिजेवाड़ा) रामटेक द्वारा आयोजित विदर्भ विद्यापीठ अर्थशास्त्र शिक्षक परिषदेच्या ४१ वे वार्षिक अधिवेशनात सहभाग घेतला, तसेच 'विदर्भातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती- एक कारणमीमांसा' या विषयावर शोध निबंध सादर केला/चर्चासत्रात भाग घेतला.

त्यावद्दल सदर प्रमाणपत्र देण्यात येत आहे.

डॉ. एच. आर. तिवारी	डॉ. अंजली कुळकर्णी	डॉ. पि.के.यू.पिल्लई	प्रा.डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे
अध्यक्ष	कार्याध्यक्ष	प्राचार्य	स्थानिक सचिव
४१ वे वार्षिक अधिवेशन विदर्भ विद्यापीठ अर्थशास्त्र शिक्षक परिषद रामटेक	विदर्भ विद्यापीठ अर्थशास्त्र शिक्षक परिषद रामटेक	विद्यासागर कला महाविद्यालय, खैरी (बिजेवाडा), रामटेक.	अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख विद्यासागर कला महाविद्यालय, खैरी (बिजेवाडा), रामटेक.

Vol. 7, Issue 5, Feb 2018 ISSN 2249-894X

REVIEW OF RESEARCH

An International Multidisciplinary Peer Reviewed & Refereed Journal

Impact Factor: 5.2331

UGC Approved Journal No. 48514

Chief Editors
Dr. Ashok Yakkaldevi
Ecaterina Patrascu
Kamani Perera

Associate Editors
Dr. T. Manichander
Sanjeev Kumar Mishra

Review Of Research

Content

ISSN: 2249-894X Volume - 7 | Issue - 5 | February - 2018 Impact Factor : 5.2331(UIF)

Sr. No	Title and Name of The Author (S)	Page No
1	Ground Water Scenario and Water Management in Tehri District Dr. Guru Prasad Thapliyal and Sajimon Philip	1
2	Selfies and Self Esteem Dr. Deepa Viswam and Pooja K. Jethwani	9
3	Human Rights The Children In Development Context Prof Dr. BP Tiwari and Dr. Abhishek Pachauri	12
4	E-Banking Difficulties Of Urban Cooperative Banks In Kollam District, Kerala Kannan. V. Unnithan and Dr. M. Somasundaram	19
5	Images Of Self and The Other: Exploring Identity and Alterity In Scott Momaday's *House Made Of Dawn* Arya V. Unnithan	24
6	A Comparative Analysis of Capital Structure of HDFC LTD. & PNB Kirti Gautam and Meenakshi Ahlawat	28
7	Effect of Yogasana and Physical Exercises on Flexibility Of Woman Kum. Chennamma D. Chilamur and Dr. D. M. Jyoti	35
8	Analysis of Socio-Economic Impact of Loan on Beneficiaries of Other Backward Classes Corporation In Maharashtra State Dr. Siddhartha H. Meshram	38
9	Financial Literacy and Development of Stock Market Manju and Dr. Rajesh Kumar Shukla	43
10	A Study of Truancy In Relation to Temperament of Senior Secondary School Students Dr. Ajanta Bisht and Prof. Bheema Manral	50
11	Climate Change and Indian Economy Dr. Shinde Madan Radhakisan	60

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X
IMPACT FACTOR : 5.2331(UIF)
VOLUME - 7 | ISSUE - 5 | FEBRUARY - 2018

ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC IMPACT OF LOAN ON BENEFICIARIES OF OTHER BACKWARD CLASSES FINANCE AND DEVELOPMENT CORPORATION IN MAHARASHTRA STATE

Dr. Siddhartha H. Meshram
Assistant Professor, Department Of Economics
S. K. Porwal College of Arts, Science and Commerce, Kamptee, Dist. Nagpur.

ABSTRACT:

This paper examines an honest attempt to analyze the socio-Economic impact of corporation loan on the beneficiaries. Beneficiaries were selected from Msobcfdc branch at Nagpur district. The sample size of 471 beneficiaries was selected on the basis of stratified random sampling method. Data collected was processed, classified and tabulated using Microsoft Excel-2007 Software. Then, the data was analyzed with reference to the objectives and hypothesis by using differential analysis like chi-square test, and P-value by using MS Excel datasheet and the results were obtained. The study found that, there was a considerable change in the net income of the beneficiaries from loans. The results shows that there had been a remarkable increase in the income level, assets, status, Employment, level of education, number of earning members in the family and like. The study also shows that, there was positive socio-economic impact of loans on the beneficiaries.

KEYWORDS: *Beneficiaries, Corporation loans, Socio-economic impact.*

INTRODUCTION:

Micro Finance plays a major role in the social-economic development of the country. Micro finance programmes are important institutional devices. Which are providing loans to the Economic poor in order to alleviate poverty, through this programme, loans are extended to the poor people for self employment business that generate income, allowing them to take care of themselves and income families. These programmes are considered very important for alleviation of poverty and enhancement of living standards particularly of other backward class people. Micro finance is powerful anti-poverty tools that have demonstrated relevance to people on every continent and country.

MSOBCFDC: A PROFILE

Government of India with the co-operation of the department of social justice established Maharashtra State other backward class finance and development corporation with the aim of bringing out on overall development of the people from other backward classes. It was established on April 23, 1999; according to the Indian panel code act 1956.It has completed 30 years of service. Over these years, the corporation cares for the OBC people.

REVIEW OF LITERATURE

1) Rao Hemlata and Babu M. Devendra (1994)-scheduled caste and - economic upliftment programme) They have mention the various scheme like margin money and irrigation tube well that benefit the people belonging to the backward classes social and

Economic upliftment.

2) Karmarkar K. G.(2002)-His Indian economic policy stands on justice growth and development is an important part of rural finance . Finance society and banks could not provide the required finance to the tribal areas, rural Human micro and small scale industry has been mentioned in this book. Therefore loan rehabilitation of banks and micro finance society's suggested.

3) Muhammad Younus (2003) - In this book Banker to the poor has said standard of living can be Raised by micro finance and employment can be generated, this has been provide in Bangladesh micro finance is the fundamental rights of every individual, this concept is suggested in his books.

4) Gajbhiye Pradnya (2005) - In her research on mahatma fule scheduled caste finance and corporation has said that employment can be generated for people belonging to the scheduled caste and there by their economic social and educational standard can be uplifted.

5) luyirika Martha Nakakuta (2010) – In her Research thesis M. Pigi. Has mentioned the role of micro finance in social and economic development of women in South Africa.

6) Singh A.K. (2012) - In this research paper a comparative study based on tenth five year plan is done on Scheduled tribe's economic and developmental corporation and scheduled caste economic and social states.

7) Krishanan Kewal (2012)-In this paper the study of role scheduled caste finance and Development Corporation, beneficiaries' role in the social economical development has been studied.

8) Shetter Rajeshwari (2014) she has studied how the advance loan given by union bank creates and impact on the standard of living of beneficiaries.

9) Meshram Siddhartha H. (2017) - In his research on Maharashtra State other backward finance and development corporation has said that self-employment can be generated for people belonging to the other backward class and there by social, economical and educational standard can be upliftment.

OBJECTIVE OF THE STUDY:

1) To study the socio-economic impact of loan on beneficiaries.

2) To offer useful suggestion for the better management of loan schemes.

Scope of the study:

MSOBCFDC the branch of Nagpur District is selected for the present study.

METHODOLOGY OF THE STUDY

A sample size of 471 beneficiaries of Msobcfdc branch at Nagpur District was selected. The sample of beneficiaries was selected on the basis of stratified random sampling method. Data collected personal interview schedule and conducted processed, classified and tabulated using Microsoft excel-2007 software. Then the data was analyzed by using differential analysis like chi-square test and p-value by using MS excel tool pack software and the result are obtained.

ANALYSIS OF THE IMPACT OF LOAN

• Testing the significance of association between levels of impact of corporation (MSOBCFDC) loans on the beneficiaries and different socio-economic characteristics of the beneficiaries.

• Null hypotheses (H0): There is no significant between levels of impact of corporation (MSOBCFDC) loans on the beneficiaries and different socio-economic characteristics of the beneficiaries.

• Alternative hypotheses (H1): There is significant between levels of impact of corporation (MSOBCFDC) loans on the beneficiaries and different socio-economic characteristics of the beneficiaries.

Table 1.1
Association between levels of impact the beneficiaries different factors

Sr. No.	Different Characteristics	Levels of socio-economic impact on beneficiaries							Chi-Square	P-value
		Low	%	Average	%	High	%	Total		
1.	Location of Residence									
	Urban	57	22.80	70	28.00	123	49.20	250	13.353	.009674
	Semi-Urban	33	24.26	42	30.89	61	44.85	136		
	Rural	34	40.00	26	30.59	25	29.41	85		
2.	Age groups									
	21-30	38	36.54	21	20.19	45	43.27	104	39.5891	0.00001
	31-40	49	21.03	74	31.76	110	47.21	233		
	41-50	30	34.48	20	22.99	37	42.53	87		
	50+	30	63.83	10	21.28	07	14.89	47		
3.	Gender									
	Male	160	45.45	80	22.73	112	31.82	352	14.6772	.00065
	Female	32	26.89	29	24.37	58	48.74	119		
4.	Literacy									
	Literates	136	31.85	99	23.19	192	44.96	427	25.8372	0.00001
	Illiterates	30	68.18	09	20.46	05	11.36	44		
5.	Occupations									
	Agriculture	02	33.33	01	16.67	03	50.00	06	5.2109	.517058
	Self-Employment	74	22.16	60	17.96	200	59.88	334		
	Business	17	24.29	15	21.43	38	54.28	70		
	Students	16	26.23	05	8.20	40	65.57	61		
6.	Types of Family									
	Joint family	100	39.68	74	29.37	78	30.95	252	2.5902	.273875
	Nuclear Family	94	42.92	50	22.83	75	34.25	219		
7.	Size of the family									
	< -2	18	64.29	04	14.29	06	21.42	28	98.0917	0.00001
	3-4	79	41.36	42	21.99	70	36.65	191		
	5-7	14	05.93	90	38.14	132	55.93	236		
	>-8	06	37.50	04	25.00	06	37.50	16		
8.	Farming members in the family									
	One	114	43.68	62	23.75	85	32.57	261	21.3335	.000272
	Two	55	33.74	48	29.45	60	36.81	163		
	Three	13	27.66	04	8.51	30	63.83	47		
9.	Purpose of availing loan									
	Self-Employment	72	25.35	56	19.72	156	54.93	284	13.5896	.034571
	Small industry	40	37.74	21	19.81	45	42.45	106		
	Agriculture	09	42.86	05	23.81	07	33.33	21		
	Business	12	20.00	18	30.00	30	50.00	60		
	Total	133	28.24	100	21.23	238	50.53	471		

Source: Field Survey *P<0.05

Table 1.1 shows that, out of 471 beneficiaries a maximum of 238(50.53) beneficiaries belong to the high impact level followed by 133(28.24) belongs to the low impact level and 100(21.23) belongs to the average impact. But each characteristic wise explained in the above following points.

The 40% of rural beneficiaries have lower level of socio-economic impact as compared to 49.20% urban beneficiaries and 44.85% semi-urban beneficiaries. Which is found to be statistically significant (chi-square = 13.353, P = .009674) at 5% level of significance. Hence, the alternative hypothesis is accepted. It means that, the location and level of impact are associated statistically.

A significant association was observed between the age groups of beneficiaries and levels of socio-

economic impact (chi-square = 39.5891, P = 0.00001) at 5% level of significance. Hence, the alternative hypothesis is accepted. It means that, most of the beneficiaries belong to lower age groups have low level impact as compared to beneficiaries belongs to higher age groups.

The 26.89% of female beneficiaries have lower level of socio-economic impact as compared to 31.82% male beneficiaries and which is found to be statistically significant (chi-square = 14.6772, P = .00065) at 5% level of significance. Hence, the alternative hypothesis is accepted. It means that, the gender and levels of impact are associated statistically.

The 68.18% (30) illiterate beneficiaries have lower level of socio-economic impact as compared to 44.96% (192) literate beneficiaries have higher level of impact and which is found to be statistically significant (chi-square = 25.8372, P = 0.00001) at 5% level of significance. Hence, the alternative hypothesis is accepted. It means that, the literacy and levels of socio-economic impact by loans are statistically associated.

The beneficiaries occupations have similar levels of socio-economic impact (chi-square = 5.2109, P = .517058) at 5% level of significance. Hence, the null hypothesis is accepted. It means that, the types of occupations and levels of impact are not associated.

The beneficiaries living in joint and nuclear families have similar levels of socio-economic impact (chi-Square = 2.5902, P = .273875) at 5% level of significance. Hence, the null hypothesis is accepted. It means that, the types of family and levels of impact are not associated.

The 64.29% (18) beneficiaries living in less than 2 member's size of family have lower level of socio-economic impact and 55.93% (132) beneficiaries living in the size of 5-7 members have higher level of impact (Chi-square = 98.0917, P = 0.00001) at 5% level of significance. Hence, the alternative hypothesis is accepted. It means that, the beneficiaries belongs to different sizes of family have different levels of socio-economic impact by loans.

The 43.68% (114) beneficiaries living in one earning member in the family have lower level of socio-economic impact and 63.83% (30) beneficiaries living in 3 earning in the family have higher level of impact by loans (chi-square = 21.3335, P = .000272) at 5% level of significance. Hence, the alternative hypothesis is accepted. It means that, the beneficiaries living with different size of earning members in the family have different level of impact by loans.

Lastly, the 20.00% (20) beneficiaries took a loan for business purposes have lower level of socio-economic impact as compared to 54.93 (156) self employed beneficiaries have higher level of impact (chi-square = 13.5896, P = .034571) at 5% level of significance. Hence, the alternative hypothesis is accepted. It means that, the purposes of availing loan and levels of impact are associated. In another words the levels of socio-economic impact depends on purposes of availing loan.

FINDING OF THE STUDY:-

1) The urban beneficiaries have higher socio-economic impact as compared to semi-urban and rural beneficiaries.
2) The beneficiaries belonging different age groups have different socio-economic impact by loan of msobcfdc but lower age groups beneficiaries have low level impact as compared to high age groups.
3) The location of residence, the age group, the gender, literacy, size of family, earning members in the family and purpose of availing loan of beneficiaries and socio-economic impact by loan are dependent on each other.
4) The occupations and types of family of beneficiaries and socio-economic impact by loans are not dependent on each other.

SUGGESTIONS:-

1) Msobcfdc has to identify the occupations of the borrowers for the loan purpose.
2) Corporation should focus on providing loans to illiterate beneficiaries.
3) Need to expand the corporation in rural area.
4) Special provision for women's empowerment.
5) Loan emphasis should to given to agriculture for better cultivation.

CONCLUSION:-

The overall development of economically weaker section of OBC people is one of the main issues in the process of development of the India. Bringing poor OBC people into the stream of development is a major concern for the government of India. Pioneering micro finance institutions have already recognized that the overall development OBC peoples. For over three decades the msobcfdc have earned the reputation of being social welfare corporation with its prudent management and good governance. Corporation is firmly committed for consolidating and maintaining its identity as a leading, innovative corporation with a proactive approach to the changing needs of the society.

This is because of number of schemes and service made available to its valuable beneficiaries. Today with its efficient, value added services, sustained growth and development of new technologies, msobcfdc has ensured complete beneficiaries delight, living up to its image of good people. This corporation is striving hard for the upliftment of the economically weaker section of the other backward classes.

REFERANCES:-

1)Gajbhiye, Pradnya (2005) - An economic evaluation of working of mahatma fule backward development corporation (special reference to Nagpur District) Ph.D. thesis, R.T.M. Nagpur University, Nagpur

2) Karmakar , K.G.(2002)- Rural credit and self –help groups: micro finance needs and concepts in India, Journal of social and economic development, IV (1),pp.103-104

3) Krishan, K. (2012) - Social and Economic Development of OBCs: Role of backward Classes Corporation in H.P. Radix International Journals of Research in Social Science, 1 (7).

4) Luyirika, M. N. (2010) - The role of micro finance in the socio-economic development of women in community a case study of M. Pigi town council in Uganda University, Dissertation of social science, South Africa

5)Meshram Siddhartha H. (2017)- An Economic Evolution of working of Maharashtra State other backward Classes finance and development corporation (special reference to Nagpur District),Ph. D .Thesis, R. T. M. Nagpur University , Nagpur

6) Rao H. And Babu M.D. (1994)-Scheduled caste and tribes socio-economic upliftment programme, Ashish publishing house, New Delhi

7) Shetter rajeshwari (2014) - Analysis of socio-economic impact of advance on beneficiaries of union bank of India, IOSR journal of Economics and finance vol.-3, Issue-3, pp.43-48

8) Shetter rajeshwari (2014) - Impact of Advance on beneficiaries of union bank of India: An Empirical study, The International Journal of Engineering and Science, 3(6), 15-24

9) Singh, A. K. (2012)-Impact of Scheduled Tribe Finance Development Corporation (STFDC) on the Socio-Economic Status of Scheduled tribes: A Comparative Evolution (With special Reference to X th five year plan). An Internationally Indexed Referred Research Journal & a Complete Periodical dedicated to Humanities & Social Research, Shodh Sanchayan, 3(2), 1-3

10) Yunus , M. (2003) -Banker to the poor micro lending and the battle against world poverty, Public affairs USA.

Dr. Siddhartha H. Meshram

Assistant Professor, Department Of Economics, S. K. Porwal College of Arts, Science and Commerce, Kamptee, Dist. Nagpur.

Certificate of Publication

ISSN NO : 2249-894X

Associated & Indexed by EBSCO, U.S.A.

International Recognition Research Journal

Review Of Research Journal

This is to certify that our Editorial, Advisory, and Review Board Accepted Research Paper of

Dr. /Shri. /Smt.: Dr. Siddhartha H. Meshram

ANALYSIS OF SOCIO-ECONOMIC IMPACT OF LOAN ON BENEFICIARIES OF OTHER BACKWARD CLASSES CORPORATION IN MAHARASHTRA STATE

[Assistant Professor, Department Of Economics S. K. Porwal College of Arts, Science and Commerce, Kamptee, Dist. Nagpur.]

Authorised Signature

Ashok Yakkaldevi
Editor-in-Chief

Add:- 258/34, Raviwar Peth Solapur-413005 Maharashtra, India
Phone No. :- +91-0217-2372010 Mobile No. :- +91-9595359435,
Mail us at :- editorlsrj@gmail.com , mailto:ayisrj@yahoo.in
www.oldror.lbp.world

Current Global Reviewer

UGC Approved International Research Refereed Journal For All Subjects & All Languages

ISSN 2319-8648 | Impact Factor - 2.143 | Indexed (IIJIF | UGC Approved Sr. No. 64310

SPECIAL ISSUE

10th February 2018 Issue: I Vol. I

On the Occasion of ICSSR Sponsored
Interdisciplinary National Seminar on

Rural and Tribal Communities: Issues, Challenges and Remediation

Indian Council of Social Science Research

Organised by

VES's Sarvajanik Arts & Commerce College,
Visarwadi, Tal. Navapur, Dist. Nandurbar

Editor-in-Chief
Mr. Arun Godam

Guist Edoitors
Principal Dr. A. T. Patil
Sarvajanik Airs & Commerce College,
Visarwadi, Tal. Navapur, Dist. Nandurbar

Convener
Assist. Prof. Ananda M. Kalbande
Head, Dept. of History,
Sarvajanik Airs & Commerce College,
Visarwadi, Tal. Navapur, Dist. Nandurbar

Secretary
Assist. Prof. Rakesh B. Patil
Department of Sociology
Sarvajanik Airs & Commerce College,
Visarwadi, Tal. Navapur, Dist. Nandurbar

www.rjournals.co.in

33	महात्मा गांधीजीचा ग्रामीण विकासात्मक दृष्टिकोन	डॉ. सिध्दार्थ हरिदास मेश्राम	120
34	भारतीय शेतीक्षेत्राचे अर्थशास्त्र आणि स्वामीनाथन आयोग	प्रा.विलास अंकुशराव सोळुंके	124
35	ग्रामीण विकासासंदर्भात गांधीजींच्या आर्थिकविचाराची आधुनिक भारताला आवश्यकता	प्रा.डॉ किरण .ए.वारके	127
36	आदिवासी-कोकणी-कोकणा-कुंकणा जनजाति के विवाह गीत	डॉ. गोकुलदास सोनु ठाकरे	129
37	महिला सबलीकरणात शिक्षणाचे योगदान	प्रा.गांगुर्डे धवलू महादु	133
38	आदिवासी महिलांमधील राजकीय जागृती आणि राजकीय सहभाग	प्रा.डॉ. बाबासाहेब त्रिंबक मोताळे	137
39	अनुसुचित जमाती तथा आदिवासीच्या संविधानीक आणि न्यायीक तरतुदी	प्रा. डॉ. प्रकाश नामदेव पाटील	140
40	हिन्दी साहित्य में आदिवासी लोकसंस्कृति	डॉ. अशोक एम. पवार	143
41	खानदेशातील क्रांतीकारी संत गूला महाराज यांचे समाज प्रबोधनाचे काय	प्रा.डॉ.निशांत शेंडे	147
42	आदिवासी भागातील बालकांच्या आरोग्य व कुपोषणाचा अभ्यास	प्रा.शरद भिमराव काकुर्डे	149
43	आदिवासी समाजाच्या व सांस्कृतिक समस्या	प्रा. लीना विलास गादेवार	152
44	भारतातील शेतकरी चळवळ	प्रा. सुनिता संतोष पवार	156
45	आदिवासी समाजाचा सामाजिक आणि आर्थिक विकास	सहा. प्रा. आर. एन. नगराळे	158
46	``आदिवासी बालकांच्या कुपोषणाची समस्या व उपाययोजना`` (संदर्भ - नासिक व धुळे जिल्हा)	प्रा.डॉ. कल्याण विठ्ठल मोरे	160
47	आदिवासी समाजातील कुटुंब नियोजन कार्यक्रमातील अडथळे	प्रा.सुहास भास्कर नांद्रे	164
48	स्वात्रंत्र्योत्तर काळातील आदिवासी कल्याण कार्यक्रम	प्रा.स्मिता ओंकार माळवे	169
49	ग्रामिण–आदिवासी स्त्री सक्षमिकरण एक विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सिताराम के. मोगल	172
50	वीर बिरसा मुंडाचे स्वातंत्र्य आंदोलनातील योगदान	प्रा. सुभाष श्रावण धनगर	175
51	ग्रामीण आणि आदिवासी जमातीच्या विकासाच्या कृषी योजना	डॉ.वायसे शामराव भगवान	177

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue
Issue I Vol. I , 10th Feb. 2018 | **UGC Approved** Sr. No. 64310 | **ISSN : 2319 - 8648** Impact Factor : 2.143

महात्मा गांधीजीचा ग्रामीण विकासात्मक दृष्टिकोन

डॉ. सिध्दार्थ हरिदास मेश्राम
सहाय्यक प्राध्यापक, सेठ केसरीमल पोरवाल महाविद्यालय, कामठी, जिल्हा नागपूर.

------------- (33) -------------

प्रास्ताविक :– भारतीय आर्थिक विचारांच्या पध्दतशीर मांडणीला खऱ्या अर्थाने १९ व्या शतकापासून प्रारंभ झाला. भारतातील आर्थिक विचारांच्या विकासाचा सखोल अभ्यास करतांना महात्मा गांधी यांच्या तत्वज्ञानाचा विचार करावा लागतो. भारताचे राष्ट्रपिता म्हणून त्यांना गौरविले जाते पण एक अर्थशास्त्राचे गाढे तत्ववेत्ते म्हणून ओळख फार दुर्मिळ आहे. महात्मा गांधी हे एकाअर्थाने अर्थशास्त्रज्ञ नव्हते आणि त्यांनी अर्थशास्त्र विषयक स्वतंत्र ग्रंथही लिहिला नाही. तथापि त्यांनी धर्म, राजकारण किंवा एकूणच जीवनाचे जे तत्वज्ञान मांडले त्यातच त्यांचे आर्थिक विचार विखुरलेले आढळतात. त्यांना एकत्रित करण्याचे काम त्यांच्या विविध अनुयांयानी केले. आज आपण गांधीवादी अर्थशास्त्राची चर्चा करीत असलो तरी या तऱ्हेचे काही वर्गीकरण असु शकते हे गांधीजीना मान्य नव्हते. याचे कारण त्यांच्या दृष्टीने अर्थशास्त्र हे वेगळे नसुन जीवनाच्या क्रमाचा व तत्वज्ञानाचाच एक भाग आहे. सत्य, अहिंसा, श्रमप्रतिष्ठा आणि साधेपणा या चार तत्वावर त्यांच्या आर्थिक कल्पना आधारित आहेत. अर्थशास्त्र आणि नीती यांची फारकत करणे त्यांना मान्य नव्हते. किबहूना, नैतिक विचारांचा प्रभाव आर्थिक जीवनावर असायलाच हवा असे त्यांना वाटत होते. पाश्चिमात्य प्रणालीतील भौतिकवादाचा अतिरेक अयोग्य असुन गांधीजीच्या दृष्टीने व्यावहारिक शास्त्राला नैतिक मुल्यांची जोड दिल्याशिवाय व्यक्तीचे व राष्ट्राचे कल्याण होऊ शकत नाही अशी त्यांची धारणा होती. त्यांच्या ग्रामीण विकासाबाबत आर्थिक विचारांची मांडणी करण्याचा प्रामाणिक प्रयत्न या पेपरमध्ये करण्यात आला आहे.

* ग्रामस्वराज्य :– गांधीजीच्या अर्थशास्त्राचा ग्रामस्वराज्य आणि स्वावलंबन हा पाया होता. भारतीय खेडयाचे पुनरूज्जीवन व्हावे अशी त्यांची धारणा होती. गांधीजीना अन्न, वस्त्र, निवारा आदी सदर्भात प्रत्येक खेडे स्वयंपूर्ण व्हावीत असे अपेक्षित होते. त्यामध्ये उत्पादन, उपभोग आणि वितरण या आर्थिक क्रिया एकाचवेळी घडाव्यात, उद्योग विकेंद्रीत असावेत आणि सहकारी संघटना असाव्यात, खेडयामध्ये कृषी संपन्नता निर्माण व्हावी, ग्रामीण भागात सुप्त बेकारी नसावी असे गांधीजीना वाटत होते. खेडयाचा विकास या तत्वावर गांधीजीचे अर्थशास्त्र अवलंबून आहे. त्यांच्या मते, खेडयांचा विकास झाला तरच देशाचा विकास होईल.

भारताच्या सर्वांगीण विकासासाठी गांधीनी ग्रामीण विकासावर भर दिला. त्यांनी ग्रामराज्य ही संकल्पना मांडली. याअंतर्गत श्रमप्रतिष्ठा, स्वंयपूर्णता, विकेंद्रीकरण, ग्रामीण व्यवसाय, शिक्षण, प्रौढ साक्षरता, सहकारी शेती, अस्पृश्यता निवारण, स्त्री उध्दार, आर्थिक समता, इ. तत्वावर भर दिला. गांधीनी आदर्श ग्रामस्वराज्याची कल्पना मांडली व आदर्श खेडयात कोणत्या गोष्टी असाव्यात यांचा उल्लेख सुध्दा केलेला आहे तो पुढिलप्रमाणे स्पष्ट केला आहे.

१) खेडयाच्या रचनेमध्ये सुसूत्रता असावी. २) प्रत्येक खेडे आर्थिक दृष्टया स्वंयपूर्ण असावे. ३) प्रत्येक खेडे अन्न व वस्त्राबाबत स्वयंपूर्ण असावे. ४) प्रत्येक खेडयातील कृषी व्यवसाय प्रगत असावा. ५) खेडयातील जमिनीमधून अन्नधान्याचे उत्पादन घेतल्यानंतर उरलेल्या जमिनीवर नगदी पिके घ्यावीत. ६) प्रत्येक खेडयात धर्मशाळा, शाळा, नाटयगृहे, दवाखाना, स्वच्छ पाण्याची व्यवस्था आणि समाज मंदीर असावे. ७) प्रत्येक खेडयात गुरासाठी गोठे, मुलांना खेळण्यासाठी मैदाने असावीत. ८) प्रत्येक खेडयात फुलझाडे, स्वच्छ रस्ते, सांडपाण्याची व्यवस्था असावी. ९) प्रत्येक खेडयातील जातीव्यवस्था नष्ट व्हावी. १०) प्रत्येक खेडयात मुलभूत शिक्षण सक्तीचे असावे. ११) खेडयातील सर्व व्यवहार सहकारी तत्वानुसार चालविले जावेत. खेडयातील उत्पादन स्थानिक बाजार पेठेतच उपलब्ध व्हावेत. १२) गावाचा कारभार दरवर्षी निवडून आलेल्या पाच सदस्यांच्या ग्रामपंचायती मार्फत चालविला जावा. १३) ग्रामपंचायतीला कायदे करण्याचे, त्याची अमंलबजावणी करण्याचे न्यायालयीन अधिकार असावेत.

वरील सर्व बाबी लक्षपूर्वक अभ्यासल्या तर गांधीजीचा आदर्श खेडयाचा विचार किती स्पष्ट होता हे आपणाला जाणवते.

CURRENT GLOBAL REVIEWER
Special Issue
Issue I Vol. I , 10th Feb. 2018 | UGC Approved Sr. No. 64310 | ISSN : 2319 - 8648 Impact Factor : 2.143

ग्रामीण भागात असणाऱ्या विविध प्रकारच्या समस्या जसे, आरोग्य, दारिद्य, शिक्षण इ. समस्या सोडविल्या तरच ग्रामीण भागाचे, खेडयाचे पुनरूज्जीवन होईल असा विश्वास गांधीजीना वाटत होता.

पुणे विद्यापीठातील डॉ. यशवंत सुमन यांच्या 'गांधीजी आजच्या संदर्भात' या लेखात ते म्हणतात, जग हे ग्लोबल खेडे बनले असल्याचे बोलले जाते. या बदलणाऱ्या परिस्थितीत सामान्यातील सामान्य माणूस केंद्रस्थानी ठेवून त्यांच्या सर्वांगीण विकासाविषयी चिंतन महत्वाचे आहे. कामाच्या शोधात कामगार वर्ग खेडयातून शहराकडे, एका राज्यातून दुसऱ्या राज्यात आणि एका देशातून दुसऱ्या देशात स्थलांतर करीत असल्याचे दिसते. हे सगळे नव्या उत्तर औद्योगिक भांडवलशाहीने निर्माण केलेल्या अशाश्वततेचे परिणाम आहेत. दारिद्य, विषमता आणि बेकारी हे प्रश्न तीव्र बनल्याचे दिसते. बाजारपेठीय अर्थकारणात पारंपारिक व्यवसाय करणाऱ्यावर गदा येत आहे. त्यांचे नैसर्गिक साधन संपत्तीवरील हक्क काढून घेण्यात येत आहेत दुसरीकडे शहरातही असंघटित कामगार, झोपडपट्टी वासीय विस्थापित यांचे प्रश्न गंभीर बनले आहेत.

आज एका बाजूला साम्यवादी सर्वकषवाद, राज्यवाद, वंशवाद आणि अधिकारशाहीचा प्रतिवाद करण्याची लोकशाहीवादी शक्ती, गांधी विचाराची कास धरताना दिसतात. तर दुसऱ्या बाजूस वाढता हिंसाचार, पर्यावरणाचा ऱ्हास, पर्यावरणवादी आणि विकासवादी मंडळीही गांधी विचारांना समर्थन देतांना दिसतात. खरे तर मानवी कल्याणाचा विचार गांधीनी राष्ट्र राज्याच्या चौकटीत कधीच बंदिस्त केला नव्हता आणि म्हणूनच मानवी जीवनाचे नियमण, नियंत्रण करणाऱ्या ज्या संरचना होत्या त्यातील दमन व शोषणाच्या विरोधात गांधीनी सतत लढा दिला.

धर्मव्यवस्था, उत्पादन व्यवस्था, राज्यव्यवस्था, पुरूषसत्ताक व्यवस्था आणि वर्गव्यवस्था व मानवी विकासक्रमात येणाऱ्या अन्न नियमन, नियंत्रणाच्या सरंचनामधील दमन शोषकाला अथक चिवटपणे विरोध करणे व संघर्षशील राहणे हे गांधी विचारांचे मर्म आहे. ही त्यांची मुलगामी नैतिक भूमिका होती. जागतिकीकरणाच्या संदर्भात शोषक शोषीत समुह ओळखणे, त्या त्या पातळीवर संघर्ष उभा करणे, सामाजिक उपक्रम अचुकपणे ठरविणे म्हणजेच गांधीजीना नव्या संदर्भात प्रस्तुत करणे होय.

* सर्वोदय योजना :– गांधीजीवर जार्ज रस्किन यांच्या un to the last या पुस्तकाचा फार प्रभाव होता. त्यांनी सर्वोदय नावाने या पुस्तकाचे भाषांतर केले. त्याचे स्पष्ट प्रतिबिंब गांधीजीच्या सर्वोदय योजनेमध्ये पहावयास मिळते. सर्वांचे सर्वांगीण कल्याण करण्यासाठी आखलेली योजना म्हणजे सर्वोदय योजना होय. आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेत त्यांनी सामान्य माणसाच्या अन्न, वस्त्र, निवारा, शिक्षण व वैद्यकीय मदत वा गरजा पूर्ण करण्यास अग्रक्रम दिला. प्रत्येकाला आपल्या गरजा भागविण्यासाठी समान संधी मिळाली पाहिजे. समता प्रस्थापीत झाली पाहिजे. संपत्ती वाटपातील विषमता कमी झाली पाहीजे अशी त्यांची धारणा होती. सर्वोदयाचा अशा विश्वास आहे की, सध्याची अर्थव्यवस्था मानवी मूल्य विश्वास आणि समाजाची वागणूक यामध्ये सर्वोदयाद्वारे आमुलाग्र बदल करता येऊ शकेल असे त्यांना वाटत होते. या कल्पनेचा विकास करण्याचे श्रेय श्री. विनोबा भावे यांना जाते. त्यांनी गांधीजीच्या पश्चात सर्वोदय समाज स्थापन केला, विनोबानी त्यातून भुदान, ग्रामदान सारख्या चळवळी हाती घेतल्या.

सर्वोदय योजनेमध्ये आर्थिक स्वावलंबन, सत्तेचे विकेंद्रीकरण, प्रादेशिक उद्योगधंदे, कुटीर उद्योगाचा विकास, यंत्राचा कमीत कमी वापर, मोठया उद्योगधंदयाचे व सार्वजनिक उपयुक्ततेच्या सेवांचे राष्ट्रियीकरण आणि या सर्वांमध्ये लोकांचे सहकार्य व सहभाग अपेक्षित आहे.

* लघु व कुटीर उद्योग (ग्रामोद्योग) आणि विकेंद्रीकरण :–औद्योगिक क्रातीनंतर युरोपात झालेल्या औद्योगिकीकरणाला गांधीचा विरोध होता. आदर्श खेडेगाव संकल्पनेत लघू व कुटीर उद्योगांना चालना देण्याची त्यांची इच्छा होती. मोठया प्रमाणातील उद्योगधंदे भांडवल प्रधान आहेत. श्रमशक्तीचा तेथे पुरेपूर वापर होत नाही. भारतात श्रमशक्ती विपुल प्रमाणात उपलब्ध आहे. परंतु भांडवल कमी आहे म्हणून ग्रामोद्योग व कुटीरोद्योगावर गांधीनी भर दिला आहे. त्यांच्या मते भारतीय ग्रामीण परिसरातील शेतकरी बांधवांना फावल्या वेळात करता येण्याजोगा कुटीरोद्योगाखेरीज दुसरा मार्ग नाही. या शेतकऱ्यास शेतावर चार महिने काम असते. फक्त हंगामी रोजगार प्राप्त होतो त्यातही ग्रामीण भागात छुपी बेकारी अस्तित्वात असते म्हणूनच त्यांना पूरक व साहाय्यक उद्योग हवे आहेत असे त्यांचे स्पष्ट मत होते.

औद्योगिकीकरणाने व ब्रिटिश राजवटीत ग्रामीण लघू व कुटीर उद्योग रसातळाला गेले. ब्रिटिशांनी इंग्लडमध्ये निर्माण झालेला औद्योगिक माल भारतात स्वस्तात विकला व भारतीय पैसा ब्रिटनमध्ये नेला.

म. गांधीनी विकेंद्रित अर्थव्यवस्थेचा पुरस्कार केला. उत्पादनाचे केंद्रिकरण झाल्यास औद्योगिक शहरे वाढतात. परिणामी ग्रामीण भागातील लोक रोजगारासाठी शहरात येतात. त्यामुळे निवास व्यवस्था, आरोग्य, पाणी पुरवठा, शिक्षण या सुविधा गरजेच्या मानाने अपुऱ्या पडतात. सी. एफ. ॲंड्रयूज यांच्या मते, तातडीचा कायम आणि व्यावहारिक उपाय म्हणजे खादी ग्रामोद्योग होय. गांधीच्या मते, चरखा हे अंहिसेचे प्रतिक आहे. सुत कताईतून स्वराज्याचे स्वप्न साकार करता येते. त्यांच्या मते एका कापडगिरणीत प्रचंड प्रमाणावर कापड निर्माण करण्याऐवजी वैयक्तिक कापड उत्पादन खेडोपाडी चरख्याद्वारे केले तर ग्रामीण जनतेला रोजगार मिळेल. यामागे लोकसंख्या अवास्तव असल्याने श्रमप्रधान उत्पादन पध्दतीवर गांधीजींनी भर दिला. त्यांच्या मते प्राचीन काळात हस्तकला वस्तू व कापड ग्रामीण भागात तयार झाले. जागतिक बाजारात ते विकले गेले. म्हणूनच ग्रामीण भागांतील लघु आणि कुटिरउद्योगांचे पुनरूज्जीवन करण्याचा गांधीजींनी पुरस्कार केला होता. ग्रामीण भागातील कुटीरउद्योग, ग्रामीण जीवनाशी व साधन सामुग्रीशी सुसंगत असावा. ग्रामीण उद्योगातून ग्रामीण स्वयंपूर्णता साधता येईल. ग्रामीण भागातील लघु आणि कुटीरउद्योग शेतीला अनुरूप असावा. त्यांनी खादी आणि गोपालन यांना अग्रस्थान दिले. ग्रामीण उद्योगांना मोठया प्रमाणावर भांडवलाची आंवश्यकता नसते. अखिल पातळीवर ग्रामीण कुटीर व लघुउद्योगांना मदत आणि मार्गदर्शन करण्यासाठी अखिल भारतीय चरखा संघ, अखिल भारतीय ग्रामोद्योग संघ त्यांनी स्थापन केला.

आपल्या ग्रामीण उद्योगांच्या विचाराबाबत ते म्हणतात, खेडयातील जोडधंदे, कुटीरोद्योग, लघुउद्योग, हस्तउद्योग यांचा विकास झाल्याशिवाय खेडयांचा विकास होणार नाही आणि खेडयांचा विकास झाल्याशिवाय देशाचा विकास होणार नाही. त्यासाठी त्यांनी खेडयातील उद्योगांना महत्व दिले.

* श्रम (बेकारी) :– भारतातील वाढती लोकसंख्या विचारात घेता भारतात श्रमप्रधान उत्पादन पध्दती असावी असे गांधीजीना वाटत होते. त्यामुळे अतियांत्रिकीकरणाला गांधीजीचा विरोध होता. किबंहुना मोठे उद्योगधंदे निर्माण करून केंद्रीकरण करण्याऐवजी छोटे कुटीर उद्योग विखुरलेल्या स्वरूपात निर्माण करणे आवश्यक आहे असे त्यांना वाटत होते. अति यांत्रिकीकरणामुळे बेरोजगारी वाढेल, मनुष्याची प्रगती होत असतांना त्यांच्या गरजा वाढतील, तो बुध्दीवादी बनेल. ऐहिक सुखाची लालसा पूर्ण झाली नाही, तर त्यांच्या जीवनात ताण आणि निराशा येईल. म्हणून आवश्यक तेथेच यांत्रिकीकरण केले जावे व या उद्योगांवर शासनाची मालकी असावी त्यामुळे श्रमिकांचे शोषण होणार नाही.

* विश्वस्त संकल्पना :– शोषण विरहित आदर्श समाजाची निर्मिती, हे गांधीजीचे स्वप्न होते. त्यांचा आर्थिक विषमता व शोषण यांना विरोध होता, परंतु त्यांना वर्गसंघर्षाचा मार्ग मान्य नव्हता. गांधीजी अहिंसेचे उपासक होते. त्यांचा हृदयपरिवर्तनाच्या मार्गावर विश्वास होता. संघर्ष व हिंसा या मार्गानी आदर्श राज्याची स्थापना करता येणार नाही असे त्यांनी म्हटले होते.

महात्मा गांधीच्या अहिंसा व हृदयपरिवर्तनाच्या मार्गावरील विश्वासातुनच त्यांनी संपत्ती विश्वस्त संकल्पना मांडली होती. त्यांनी असे प्रतिप्रादन केले की, समाजातील ज्या लोकांकडे गरजेपेक्षा जास्त संपत्ती असेल ती त्यांच्याकडेच राहु दयावी. परंतु या लोकांनी म्हणजे भांडवलदार, जमिनदार व श्रीमंत वर्गाच्या लोकांनी आपण आपल्या संपत्तीचे मालक आहोत असे न समजता, ही संपत्ती समाजाच्या मालकीची आहे आणि आपण त्या संपत्तीचे केवळ विश्वस्त आहोत असे समजावे. त्यांनी आपल्याकडील संपत्तीचा विनियोग समाजाच्या हितासाठी व गोरगरीब, गरजू लोकांच्या करण्यासाठी असावा.

* स्वदेशी :– गांधीनी आपले विचार मांडताना स्वदेशी या संकलपनेचा आग्रहाने पुरस्कार केला. त्यांच्यापूर्वी लोकमान्य टिळकांनी आपल्या चतुःसुत्री कार्यक्रमातून स्वदेशीचा विचार मांडला होता. स्वदेशीच्या पुरस्कार, प्रसार, स्विकार आणि स्वराज्य व राष्ट्राभिमान यामध्ये एकप्रकारची परस्पर पुरकता आहे. गांधीजींनी १९१८ मध्ये भारतीयांना स्वदेशीचे आवाहन केले आणि विदेशी आयात वस्तूवर बहिष्कार टाकण्यासंबंधी घोषणा केली. तेव्हा भारतात ६० कोटी रूपये किमतीच्या आयात कापडाची होळी देशभर करण्यात आली. त्यांच्यामते स्वदेशीचा आग्रह धरला तर स्वदेशी उद्योगांना, उद्यमशीलतेला उत्तेजन मिळेल. तसेच विदेशी वस्तूचे आणि उत्पादकांचे स्वदेशावरील आक्रमण थांबविता येईल. आपल्या

देशातून बाहेर जाणारी बरीच संपत्ती देशातच वापरता येईल. परिणामी देशी उत्पादन, रोजगार, उत्पन्न, राहणीमान यात वाढ घडून येईल. त्यामुळे बऱ्याच समस्या सुटतील. पर्यायाने देशातील दारिद्य कमी होण्यास मदत होईल.

* जागतिकीकरण :– गांधीजींची श्रमाची, श्रमप्रधान तंत्राची व ग्रामवादाची संकल्पना जागतिकीकरणात टिकून राहत नाही. कारण जागतिकीकरणामध्ये उत्पादन खर्च कमी करून उत्पादन दर्जा सुधारणे यावर भर दिला जातो. ग्रामस्वराज्यातील श्रमप्रधान उत्पादन व्यवस्थेत हे साध्य होणार नाही. अशा परिस्थितीत गांधीजींच्या तत्वाज्ञानातील जे विचार आज लागू पडतात त्यांचा स्वीकार करावा आणि जे विचार गैरलागू आहेत त्यांचा त्याग करावा. तरच भारत जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत टिकून राहू शकेल.

* मुल्यमापन :– गांधीजींचे विचार आदर्शवादी आहेत. त्यात ग्रामविकास, आर्थिक सत्तेचे विकेंद्रीकरण, भांडवलदारांची भूमिका, पर्यावरण, संरक्षण, सत्य, अहिंसा, समानता इत्यादीचा समावेश होतो. आज चंगळवाद संस्कृती आहे. आर्थिक, सामाजिक व राजकीय शोषण आढळते. प्रत्येकाला भौतिक सुखाची लालसा आहे. जागतिकीकरणामध्ये गळेकापू स्पर्धा निर्माण झाली आहे या अनिष्ट बाबींना पायबंद घालण्यासाठी गांधीजीचे विचार मार्गदर्शक ठरणार आहेत.

आजच्या बदललेल्या आर्थिक स्थितीत गांधीजींचे विचार व्यावहारिकदृष्ट्या विसंगत ठरतात. तथापि त्यामध्ये त्यांचे दूरदर्शित्व होते. ग्रामोद्योगावर त्यांनी ग्रामीण भागातील बेकारी नष्ट करण्यासाठी भर दिला होता.

समाजातील आर्थिक विपन्नावस्था आणि सामाजिकदृष्ट्या उपेक्षित वर्गाविषयी, त्यांच्या उत्कर्षाविषयी गांधींजीची तळमळ त्यांच्या विचारसरणीत आढळते. गांधींजीनी आर्थिक आदर्शवादाचा उपयोग केला. स्वदेशी वस्तूंचा वापर आणि विदेशी वस्तूंवर बहिष्कार हे सूत्र गांधीजींनी भारतीयांना आत्मसात करावयास सांगितले. साम्राज्यशाहीचे आर्थिक खच्चीकरण करण्यासाठी व स्वदेशी उद्योगांचे संरक्षण करण्यासाठी स्वदेशी विचार उपयुक्त ठरला आहे.

गांधीजींनी साधी राहणी, उच्च विचार व किमान गरजा यांवर भर दिला. गांधीजींच्या विचारसरणीचा जगातील नामवंत विचारवंतांनी गौरव केला. मात्र भारतीयांनी गांधीवादाचा पूर्वतः स्वीकार केला नाही. जलद आर्थिक व औद्योगिक प्रगतीसाठी ग्रोमोद्योग, विशेषतः सूतकताई उपयोगी पडत नाही. टिकाकारांच्या मते भारताची प्रगती केवळ शेती व लघुउद्योगावर होणार नाही त्यासाठी मूलभूत व अवजड उद्योगधंदे विकसित केले पाहिजेत. प्रा. अंजरिथा यांच्या मते गांधीवाद हा समाजातील विकेंद्रित जीवनाची साधी कल्पना व अत्याधुनिक तंत्रज्ञान आणि विज्ञान यांना असणारी मागणी यांचा समावेश आहे. भारतासारख्या राष्ट्राला गांधीवाद आजही उपयुक्त आहे. भविष्यात सुध्दा उपयुक्त राहिल यात काही शंकाच नाही.

संदर्भ :

लेखक	पुस्तकाचे नाव	प्रकाशक व वर्ष
१) कविमडंन विजय	आर्थिक विचारांचा विकास	श्री. मंगेश प्रकाशन नागपूर, वर्ष १९९०
२) पटवर्धन विद्याधर	आर्थिक विचारांचा इतिहास	पिंपळापूरे ॲण्ड कं.पब्लिशर्स रामदासपेठ, नागपूर, वर्ष १९९२
३) पाटिल जे. एफ.	आर्थिक विचारांचा इतिहास	फडके प्रकाशन, कोल्हापूर वर्ष २००५
४) कुलकर्णी वी.डी. ढमढेरे एस. व्ही	आर्थिक विचार व विचारवंत	डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे वर्ष २००८
५) क्षीरसागर व्ही.एस.	महाराष्ट्रातील समाज सुधारक साहित्यीक भारतीय विचारवंत	के. सागर पब्लिकेशन्स, पुणे, वर्ष २००५व अन्य महनीय व्यक्ती
६) सिन्हा वी. सी. सिंघई जी. सी.	आर्थिक विचारों का इतिहास	मयुर पेपर बैक्स, नोएडा, वर्ष २००६
७) वैश्य एम. सी.	आर्थिक विचारों का इतिहास	एसचन्द एण्ड कंम्पनी ली. रामनगर नई दिल्ली, वर्ष २००२

Interdisciplinary National Seminar

Rural and Tribal Communities : Issues, Challenges and Remediation

Indian Council of Social Science Research

10th February 2018

Organized By

VES's Sarvajanik Arts & Commerce College

Visarwadi Tal. Navapur Dist. Nandurbar (M.S.)

CERTIFICATE

is is to certify that ~~Mr./Ms.~~/Dr./~~Prof.~~ सिध्दार्थ हरिदास मेश्राम Of

ड केसरीमल पोरवाल महाविद्यालय, कामठी, जि. नागपूर actively participated in the
ıtional Seminar on 'Rural and Tribal Communities: Issues, Challenges and Remediation' held on 10th February
18 Organized by Sarvajanik Arts & Commerce College, Visarwadi, Tal.Navapur Dist. Nandurbar. He/She
resented a paper entitled महात्मा गांधीजींचा ग्रामीण विकासात्मक दृष्टिकोन

sst.Prof. A.M.Kalbande
Convener

Asst.Prof. R.B. Patil
Org.Secretary

Dr.A.T. Patil
Principal

गो. सी. टोम्पे महाविद्यालय सार्वजनिक ट्रस्ट द्वारा संचालित (रजि. नं. ई १८२)
गो. सी. टोम्पे कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
चांदूर बाजार जि. अमरावती.
द्वारा आयोजित

विदर्भ अर्थशास्त्र परिषद

४२ वे वार्षिक अधिवेशन २०१८ दि. २७ व २८ जानेवारी २०१८

"अर्थसुमती"

संशोधन पत्रिका
परिषदेत सहभागी लेख

मुख्य संपादक
डॉ. संजय ज. कोठारी
(स्थानिक सचिव, विदर्भ अर्थशास्त्र परिषद)

• सल्लागार मंडळ •

प्राचार्य डॉ. राजेंद्र रामटेके
डॉ. वनिता चोरे
डॉ. करमसिंह राजपुत
प्रा. राजीव शिंदे
डॉ. विजय कापसे
डॉ. सुभाष गुर्जर
डॉ. दि. व्य. जहागीरदार
डॉ. संतोष कुटे
डॉ. राजेश बुरंगे

• संपादक मंडळ •

डॉ. विजय के. टोम्पे
डॉ. प्रविण वि. खोडे
प्रा. जयंत बनसोड
डॉ. नंदकिशोर गव्हाळे
प्रा. लालबा दुमटकर

प्रसिध्द होणाऱ्या लेखांतील मते त्या-त्या लेखकांची असतात यामधे संपादक व कार्यकारी संपादक मंडळ सहमत असतीलच असे नाही.

National Research Journal - ISSN 2278-9308

 ISSN : 2278-9308

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	संशोधन लेखाचे शिर्षक	संशोधकाचे नांव	पृष्ठ क्र.
१)	अल्पाधिकाराच्या संदर्भात खेळ सिद्धांताची अभ्यास पद्धती : एक अध्ययन	डॉ. महादेव आसाराम रिठे	१
२)	अनुभवनिष्ठता बाजाराधिष्ठित अर्थव्यवस्थेची	डॉ. प्रशांत हरमकर	७
३)	बाजार संरचना-स्कंध बाजार आणि वस्तु सेवा कर (जी.एस.टी.) सैद्धांतीक विवेचन	डॉ. ममता आर. साहु	१३
४)	अल्पाधिकारी परिप्रेक्ष्यातुन ऑनलाईन बाजाराचे विश्लेषण	डॉ. सिद्धार्थ हरिदास मेश्राम	१६
५)	कृषी उत्पन्न बाजार समित्या - शेतकरी व सरकार - वास्ताविकता व अनुभव	डॉ. सुरेश जगताप	२१
६)	'बाजार संरचना - सैद्धांतिक विवेचन आणि प्रत्यक्ष अनुभव'	प्रा. विष्णु एकनाथ गुमटकर	२८
७)	'बाजार संरचना : मायकल पोर्टरचे योगदान	डॉ. उमेश भा. घोडेस्वार प्रा. विष्णु पवार	३२
८)	भारतातील बँकांची बुडीत कर्जे (एन.पी.ए.) ची कारणे, परिणाम व उपाय योजना	डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे	३६
९)	व्यापारी अधिकोषांची थकित कर्ज आणि वसुलीचे धोरण	प्रा. रविंद्र बा. शेंडे	३९
१०)	भारतातील व्यापारी बँकांच्या बुडीत कर्जाची कारणमीमांसा	प्रा. डॉ. लाजवंती आर. टेंभुर्णे प्रा. दिपाली पडोळे	४३
११)	बँकांची बुडीत कर्जे (एन.पी.ए.) समस्या, आव्हाने आणि उपाययोजना	डॉ. राजेश उल्हासराव बुरंगे	४८
१२)	जागतिकीकरणामुळे बँकांच्या एन.पी.ए. मध्ये वाढ	प्रा.डॉ. जे.व्ही. गायकवाड	५२
१३)	व्यापारी अधिकोषांच्या अनिष्पादीत मालमत्तेचा प्रश्न	डॉ. किशोर साबळे	५५
१४)	वाणिज्य अधिकोषाची बुडीत कर्जे : समस्या, कारणे व उपाय	प्रा. महेंद्र गावंडे, डॉ. संजय धनवटे	६१
१५)	**भारतीय बँकिंग समस्या, आव्हाने व उपाय**	प्रा.डॉ. संजय कोठारी	६६
१६)	भारतीय व्यापारी बँकांच्या बुडीत कर्जे (एन.पी.ए.) समस्येवरील उपाय योजनांचे विश्लेषण	प्रा. डि.एस. गुर्जर	७२

अल्पाधिकारी परिप्रेक्ष्यातुन ऑनलाईन बाजाराचे विश्लेषण

डॉ. सिध्दार्थ हरिदास मेश्राम
सहाय्यक प्राध्यापक
सेठ केसरीमल पोरवाल महाविद्यालय,
कामठी, जिल्हा नागपूर.

प्रास्ताविक :-

मुल्यासिध्दातांचा जसजसा विकास झाला त्याप्रमाणे बाजार संरचना बदलत गेली त्यामुळे बाजार संरचना ही बाजारातील असलेल्या भिन्न भिन्न स्थितीशी संबंधित संकल्पना आहे. कोणतीही पेढी किती मात्रा उत्पादन करेल, कोणत्या किमंतीला विकेल यावर बाजाराची संरचना निर्भर असते. बाजार संरचनेचा मुलभूत पाया वस्तुचे स्वरूप, (समान किंवा भिन्न), क्रेते व विक्रेत्याची संख्या आणि क्रेता व विक्रेत्याची पारस्पारिक निर्भरता या तत्वावर आधारित आहे. वास्तविकतः बाजार संरचनेचे स्पर्धेच्या आधारावर वर्गीकरण करण्यात येते. या वर्गीकरणाच्या आधारावर मुळातच पूर्ण बाजार आणि अपूर्ण बाजार असे दोन बाजार मानले जातात. त्यामध्ये पुर्ण स्पर्धा, एकाधिकार, व अपुर्ण स्पर्धा हे मुख्य प्रकार आणि अपुर्ण स्पर्धेच्या अंतर्गत द्वयाधिकार, अल्पाधिकार व एकाधिकारयुक्त स्पर्धा इ. प्रकार आपण मानतो. पुर्ण स्पर्धा आणि एकाधिकाराची लक्षणे प्रत्यक्ष व्यवहारात कवचितच दिसुन येत असली तरी इ. स. १९२६ वर्षापूर्वीच्या मुल्यनिश्चितीची बहुतेक विवेचने ही शुध्दस्पर्धा व एकाधिकार असे बाजारपेठाचे दोन भाग समजुन केली जात होती. या परंपरागत विवेचनामध्ये एकाधिकाराची निर्मिती बहुधा मालावरील नियंत्रणामुळे किंवा शासनव्यवस्थेच्या हस्तक्षेपामुळेच होत असे अशी मतप्रणाली प्रचलित होती. या परंपरागत विवेचनामुळे अनेकांचे समाधान होत नव्हते कारण हे विवेचन वस्तुस्थितीशी फार थोडी सुसंगत होती. त्यामुळे या विवेचनांच्या परिशुध्दतेच्या दृष्टीने विचार सुरू झाले आणि या परिशुध्दतेचा प्रथम विचार प्रो. पिअरो श्राफा यांनी म्बवदवउपबं या मासिकात १९२६ मध्ये मांडला, त्यांच्या मते परिपूर्ण स्पर्धा आणि शुध्द एकाधिकार या दोन्हीही घटना प्रत्यक्ष व्यवहारात दिसून येत नाहीत. तर त्याऐवजी या दोन्हीचे कमी जास्त मिश्रण दिसुन येते. त्यांच्या या विचाराने त्या वेळी अनेक अर्थशांस्त्रज्ञ प्रेरित होऊन मूल्यासिध्दांताचा समर्पक सिध्दांत मांडण्याच्या दृष्टीने अधिक विचार करू लागले. या संबंधात १९३३ मध्ये प्रो. एडवर्ड चेबंरलीन यांनी एकाधिकार युक्त स्पर्धेचा सिध्दांत मांडला. तरी श्रीमती जोन रॉबिन्सन यांनी अपुर्ण स्पर्धेचा सिध्दांत मांडला. ही दोन्ही स्पर्धेची नावे भिन्न भिन्न असली तरी अपूर्ण किंवा मक्तेदारीयुक्त स्पर्धा यांची लक्षणे जवळजवळ सारखीच आहेत. मात्र दोन्हीमध्ये फारच थोडा फरक आहे. अपूर्ण स्पर्धा ही संज्ञा एकाधिकारी युक्त स्पर्धेपेक्षा अधिक व्यापक स्वरूपाची संज्ञा आहे. अपूर्ण स्पर्धेत मक्तेदारीयूक्त स्पर्धेबरोबरच द्वयाधिकार व अल्पाधिकार समाविष्ट आहेत. येथे फक्त अल्पाधिकाराचाच विचार करणार आहोत.

 ISSN : 2278-9308

अल्पाधिकाराचा विकास :-

अल्पाधिकाराचा सर्वप्रथम विकास प्रसिध्द फ्रेंच अर्थशास्त्रज्ञ कुर्नो यांनी १८३८ मध्ये द्वयाधिकाराच्या रूपात प्रसिध्द केला. पण १८८० पर्यंत या सिध्दांताकडे जगातील अर्थशास्त्रज्ञाचे दुर्लक्ष झाले. १८९७ मध्ये या सिध्दांताकडे श्री. एन. टी. बेकॉन यांनी इंग्रजीत भाषांतर केले. पण तरीही १९३० पर्यंत यावर विशेष संशोधन झाले नाही. इ.स. १९३३ मध्ये प्रो. चेंबरलीन व श्रीमती रॉबीन्सन यांनी या विचारास चालना दिली व त्यानंतर अनेक अर्थशास्त्रज्ञांनी अल्पाधिकाराचे वेगवेगळया रितीने विवेचन करण्यास सुरूवात केली. अल्पाधिकारात महत्वपूर्ण योगदान देणाऱ्या अर्थशास्त्रज्ञामध्ये प्रो. एजवर्थ, विल्यम फेलनर, फ्रिज मॅचल्प, पॉल एम. स्विझी, हॉल आणि हिच, बर्ट्रन्ड, रोथत्कील्ड, बॉमेल, व न्युमैन आणि मार्गेस्टर्न यांचा समावेश आहे. अल्पाधिकाराचे एकमेव असे विश्लेषण देता येणार नाही. कारण प्रत्येक अर्थशास्त्रज्ञाद्वारे वेगवेगळे विश्लेषण मांडलेले आहे. या सर्व विश्लेषणाचे ऐक्य करून सुध्दा अल्पाधिकाराचा ऐक्यमयी सिध्दांत मांडणे अशक्य आहे ऐक्यमयी सिध्दांत तयार करण्यात अनेक अडचणी येण्यास अल्पाधिकाराची वैशिष्टे कारणीभूत असल्याचे दिसून येते.

सैध्दांतिक विश्लेषण :-

पुर्ण स्पर्धा, एकाधिकार, एकाधिकारीयुक्त बाजारपेठेतील उद्योगसंस्थाचा जास्तीत जास्त नफा मिळविणे हा त्यांचा हेतू असतो. व हाच उद्देश त्यांना उत्पादनासाठी प्रेरित करीत असतो. परंतु असा उद्देश अल्पाधिकारात गृहित धरणे बरोबर नाही असे काही अर्थशास्त्रज्ञाना वाटते. अल्पाधिकारातील उद्योगसंस्था आपणास जास्तीत जास्त नफा मिळावा या हेतूने प्रेरीत नसतात तर दिर्घकाळापर्यत शाश्वत नफा मिळावा असा त्यांचा हेतू असतो. अर्थशास्त्रज्ञ बॉमेलच्या मते, अल्पाधिकारात महत्तम विक्री हे अनेकंदा उद्दिष्ट असते. तर प्रा. विलियमसनच्या मते, उपयोगिता फल हा हेतू असतो. आर. एल. मोरीसच्या मते, वृध्दिदर हा त्यांचा हेतू असतो. काही अर्थशास्त्रज्ञाच्या मते, अल्पाधिकारात महत्तमत्ता हा हेतूच नसतो तर समाधानकारकता हा हेतू असतो. अशा अनिश्चित गृहितामुळे अल्पाधिकारात वस्तुची किंमत आणि उत्पादन ठरविणे अवघड असते.

वरील प्रकारच्या भिन्न अनिश्चिततेमुळे अल्पाधिकारात किंमत व उत्पादनाचे निर्धारण करणे कठीणं असले तरी भिन्न गृहितानुसार भिन्न उत्तरे देणे शक्य आहे असे काही अर्थशास्त्रज्ञाचे मत आहे, तर गणितज्ञ या प्रश्नाची विविध उत्तरे असु शकतात असे मानतात. अर्थशास्त्रज्ञांना अल्पाधिकारात किंमत आणि उत्पादन यांचे निश्चित निर्धारण करता आले नाही तरी त्यांनी विविध गृहितानुसार वेगवेगळी निर्धारणे दिली आहेत. जसे कुर्नो व बर्टन्ड यांनी अल्पाधिकारांनी उद्योगसंस्थाचे परस्परावर अवलंबून असणे हे गृहित बाजुला ठेऊन किंवा त्याकडे दुर्लक्ष करून अल्पाधिकारातील वस्तूच्या किंमती आणि मागणी यांच्या निर्धारणाचे विवेचन करतात यालाच अल्पाधिकाराची अभिमत पंथीय प्रतिमाने म्हणतात.

अल्पाधिकारातील किंमत आणि उत्पादनाचे निर्धारण करताना अल्पाधिकारातील उद्योगसंस्था आपल्या प्रतिस्पर्ध्याची प्रतिक्रिया व त्यावरील त्यांची खेळी याचा अंदाज बांधता येतो असे गृहित

धरून विश्लेषण करावे असा दुसरा मतप्रवाह आहे. यासंदर्भांतील तिसरा मतप्रवाह असे मानतो की, अल्पाधिकारात सर्व उद्योगसंस्थाचा उद्देश जास्तीत जास्त नफा मिळविणे हा असतो. ह्या हेतुच्या पुततेसाठी त्या एकत्र येवून एक संघ तयार करतात अशा उद्देशाला गृहित धरून किंमत उत्पादन निर्धारित करणे फारसे कठीण नसते. याशिवाय आणखी एक मतप्रवाह असा आहे की, अत्याधिकारातील उद्योगसंस्था एकत्र येऊन आपला नेता निवडतात व त्या नेत्यानी दिलेल्या आदेशाचे ते पालन करतात. या सर्व बाबीचा विचार आपण ऑनलाईन बाजाराच्या संदर्भात करणार आहोत.

ऑनलाईन बाजाराची वर्तमान स्थिती :-

सध्याचे युग हे माहिती तंत्रज्ञानाचे युग आहे. त्यामुळे आधुनिक व्यापाराच्या संरचनेत माहिती तंत्रज्ञानांचा उचित उपयोग करून घेणे क्रमप्राप्त झाले आहे. यामध्ये इंटरनेट माध्यम महत्वाची भूमिका पार पाडत आहे. संगणक, मोबाईल, यासारख्या माध्यमातून वस्तु व सेवाची घरबसल्या खरेदी व विक्री केल्या जात आहे. प्राचीन काळी बाजाराचे स्वरूप हे उत्पादनाभिमूख होते. ते ग्राहकांच्या मागणीचा विचार न करता उत्पादक मोठया प्रमाणावर उत्पादन करीत होते. त्यामधुन जास्तीत जास्त नफा मिळविला जात असे. आजचे बाजाराचे स्वरूप बदलले आहे आता ते ग्राहकाभिमुख बनले आहे. ग्राहकाला केंद्रबिंदू मानुन ऑनलाईन बाजार फार मोठया प्रमाणावर वाढिस लागला आहे. ग्राहकांच्या आवडीनिवडी आणि वस्तू विषयीच्या अपेक्षाचे हरण करून दिर्घकाळात शास्वत नफा मिळविण्याचा हया ऑनलाईन संकेत स्थळावरील अल्पाधिकारी पेढया प्रयत्न करीत आहेत. त्यामध्ये मुख्यत अँमेझान, फ्लिपकार्ट, स्नॅपडिल, जंबोन्ग, कुनिक, होमशॉप १८, एस. जें. शॉप, इ. अन्य संकेतस्थळ पेढया समाविष्ट आहेत. त्यापैकी आपण येथे फक्त दोन संकेत स्थळावरील उत्पादक पेढयांचा विचार करणार आहोत. त्यामध्ये अँमेझान आणि फ्लिपकार्ट हया आहेत.

प्रतिस्पर्धी व खेळी :-

अँमेझान व फ्लिपकार्ट या ऑनलाईन संकेतस्थळ पेढयांमध्ये मोठयाप्रमाणावर बाजार डावपेचाची स्थिती दिसून येते. अँमेझान पेढीनी मोठया प्रमाणावर भांडवली गुंतवणूक केली असल्यामुळे त्यापासून अल्पकाळात उत्पन्न प्राप्त व्हावे या हेतुने कमीत कमी किंमत ठेवून ग्राहक मिळविणे तर दिर्घकाळात बाजाराचा जास्तीत जास्त वाटा मिळवून शास्वत नफा मिळविणे हे ध्येय आहे, या दृष्टीने अँमेझान पेढीची वाटचाल सुरू असल्याचे दिसते. फ्लिपकार्ट कंपनीच्या डावपेचामध्ये ग्राहकांना च्लजउ ॅससमज वदसपदम किंमत सुट, थ्मेजपअंस ॅसम यासारख्या सुविधा ग्राहकांना उपलब्ध करून बाजार काबीज करण्याचा प्रयत्न करीत असल्याचे दिसून येते.

अँमेझान वर ग्राहकांना सदस्य ;च्तपउम डमउइमतीपचद्ध बनवून त्यांना योग्य व्यक्तीगत सुट देऊन ग्राहकांच्या संतोषाचे हरण केल्याने दिसून येते म्हणजेच, फ्लिपकार्ट आणि अँमेझान हे एकमेकाविरूध्द डावपेच आखतात परंतु त्याचे माध्यम वेगवेगळे असल्याचे दिसून येते. याचाच अर्थ असा की डावपेच जरी भिन्नभिन्न असले तरी जास्तीत जास्त नफा प्राप्त करणे हा त्यांचा हेतू

ISSN : 2278-9308

आहे. तद्वतच बाजार काबीज करणे हे त्यांचे ध्येय आहे. हया ऑनलाईन बाजारात अनेक इतर पेढयांना प्रवेश फ्रि असुन या प्रस्थापीत पेढयासोबत स्पर्धा करणे संध्यातरी अवघड आहे. सोबतच मोठया प्रमाणावर भांडवली गुंतवणूक करणे तुलनात्मक दृष्ट्या प्रवेशित पेढीला शक्य नाही.

बाजारातील वाटा आणि किंमत नेतृत्व :-

ॲमेझॉन आणि फ्लिपकार्ट संकेतस्थळ पेढया आपला बाजारातील वाटा महत्तम करण्याचा प्रयत्न करीत आहे. आज ३५० च्या वर शहरामध्ये ॲमेझानचे ग्राहक आहेत. त्यापैकी महत्वाच्या शहरामध्ये ६५: तर खेडयामध्ये ३५: ग्राहक आहेत. तर फ्लिपकार्ट चे ग्रामीण व शहरातील अनुक्रमे ५५: व ४५: ग्राहक आहेत. उदा. ऑनलाईन बाजारामध्ये मोबाईल विक्रीचा वाटा खालीलप्रमाणे दर्शविला आहे.

ऑनलाईन बाजारात मोबाईल विक्रीमध्ये संकेतस्थळाचा सहभाग व वाटा

वर्ष	फ्लिपकार्ट	ॲमेझान	स्नॅपडील
२०१५	४७:	२१:	२२:
२०१६	५१:	३३:	१३:

स्त्रोत - Hongkong Counter Point technology market Research

वरील कोष्टकावरून मोबाईल कंपन्याच्या विक्रीमध्ये फ्लिपकार्ट या कंपनीचा वाटा हा २०१५ च्या तुलनेत २०१६ मध्ये ४: नी वाढलेला आहे तर ॲमेझान मध्ये १२: नी व स्नॅपडील मध्ये ६: घसरलेला आहे. एकंदरीत या तीन कंपन्यामध्ये भेद केला असता बाजारापेठेमध्ये सर्वात जास्त वाटा फ्लिपकार्ट कंपनीचा आहे. म्हणजेच फ्लिपकार्ट कंपनीचे ग्राहक सुध्दा तुलनात्मक दृष्ट्या जास्त आहे याचेच कारण फ्लिपकार्ट कंपनीची मोबाईलची किमंत कमी आहे. तर ही कमी किंमत असल्यामुळे ती किंमत इतर कंपनी किंवा पेढी यांना स्विकारावी लागते. याचाच अर्थ असा की फ्लिपकार्ट कंपनी ही असंगनमत किंमत नेतृत्व करणारी पेढी असल्याचे दिसते.

मार्गन स्टॅनले यांच्या अहवालानुसार बाजारातील सर्व वस्तूच्या बाबतीतील वाटा फ्लिपकार्ट ४४: ॲमेझान १५: स्नॅपडील ३२: व इतर ६: इतका आहे. यामध्ये त्यांनी मुल्यमापन निदेशके आणि भारांक यावर आधारीत या संकेतस्थळपेढयांचे मुल्यांकन केले आहे. यामध्ये पद्ध जास्त पसंतीच्या प्रमाणीत वस्तू २५: पपद्ध उचीत मुल्य प्रमाण २५: आणि पपपद्ध महत्तम खरेदी अनुभव ५०: या आधारावर बाजारातील ऑनलाईन संकेतस्थळपेढीचा वाटा निश्चित केलेला आहे. त्यावरून असे दिसून येते की ऑनलाईन बाजारात फ्लिपकार्ट चा पेढीचे किंमत वर्चस्व असल्याचे दिसून येते.

विशेषत्वाने सांगावयाचे झाल्यास ऑनलाईन बाजारामध्ये प्रो. बॉमेल यांच्या विक्री महत्तमता प्रारूपाचे अस्तित्व दिसून येते. प्रत्येक ऑनलाईन पेढी ही विक्री महत्तम करण्याचा प्रयत्न करीत

ISSN : 2278-9308

असल्याचे दिसून येते. त्याकरीता ऑनलाईन पेढया हया विक्रय करीत असलेल्या वस्तूवर मोठया प्रमाणावर सुट देऊन ग्राहकांवर छाप पाळीत असल्याचे दिसते. वस्तूवरील सुट देण्याचा कालावधी हा बराच अल्प असतो, त्यामुळे केते हे अल्पावधीतच जास्तीत जास्त वस्तू खरेदी करतात, पर्यायाने वस्तूचा विक्रय मोठया प्रमाणावर होतो. जर ती वस्तू ऑनलाईन किंमत कमी झाल्यावर घेतली नाही तर स्थानिक बाजारात त्या वस्तूची किंमत ही जास्त असते म्हणून केते हे मोठया प्रमाणावर ऑनलाईन खरेदी करण्यावर भर देत असल्याचे दिसून येते. म्हणजेच ऑनलाईन पेढी ही शाश्वत दिर्घकालीन नफा प्राप्त करण्याच्या उद्‌देशाने आपली निती ठरवित आहे. जेणेकरून प्रतिस्पर्धी कमी होतील व अल्पाधिकाराचा नेतृत्व एकाधिकार प्राप्त होईल.

समारोप :-

अल्पाधिकार बाजाराची संरचना अतिशय वास्तववादी असून ती आजच्या बाजारात प्रकर्षाने दिसून येते. या बाजारात प्रत्येक पेढी वस्तूमध्ये विभेदन करून, निरनिराळया जाहीराती व मोठया प्रमाणावर वस्तूवर किंमत सुट देऊन बाजारपेठ काबीज करण्याचा प्रयत्न करीत असल्याचे दिसून येते. म्हणजेच या बाजारात किंमतेतर खर्च जास्त प्रमाणावर केला जात आहे. ग्राहकांच्या दृष्टीने विचार केला असता ग्राहकांना नवनवीन तंत्राने उत्पादीत केलेल्या वस्तूचा उपभोग, वेळेवर, घेणे शक्य होते. तसेच वस्तूवरील विक्रेयोत्तर सेवा हयाचा लाभ ग्राहकांना मिळत आहे. याचाच अर्थ असा की ग्राहकांचे संतोषधिक्य वाढत आहे, परंतू परिणामस्वरूप नवीन पिढीला ऑनलाईन खरेदीपासून परावृत्त करणे कठीण झालेले आहे. कारण हया वस्तू स्वतात मिळत असल्याने पिढीमध्ये ऑनलाईन खरेदीची सवय ;।ककपबजद्ध लागली आहे, हयामुळेच उपभोग्यता दृष्टीकोन भविष्यकाळात वाढण्याचे संकेत आहे. पर्यायाने बचत कमी झाली आहे. नवीन आर्थिक धोरणामुळे बाजाराचा विस्तार जागतिक स्वरूपाचा झालेला आहे. त्यामुळे बाजाराच्या निर्यात क्षमता विस्तारल्या आहेत. तद्वतच बाजाराची संरचना बदलली आहे. या ऑनलाईन बाजारमध्ये एकाचवेळी अल्पाधिकाराची अनेक वैशिष्टे सक्रिय असल्याचे दिसून येते. हेच या पेपरमधून सांगण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

संदर्भ :

१) सिंह आर. एन, गुप्ता बी.पी., अर्थशास्त्र के सिध्दात, रमेश बुक डेपो, जयपूर
२) जहागिरदार मुक्ता, सुक्ष्मअर्थशास्त्र, विद्या प्रकाशन, नागपूर
३) देशमूख राम, आधुनिक उच्चतर आर्थिक सिध्दांत, विद्या प्रकाशन, नागपूर
४) पाटिल कृष्णराव, उच्चतर आर्थिक सिध्दांत, श्री. मंगेश प्रकाशन, नागपूर
५) ठक्कर के. एच., सुक्ष्मअर्थशास्त्र, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
६) झामरे जी. एन., सुक्ष्मअर्थशास्त्र, पिपळापूरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर
७) जहागिरदार दि. व्य., देशपांडे विनायक श्रीधर, सुक्ष्मअर्थशास्त्राची मुलतत्वे,विसा बुक्स नागपूर
८) हंबर्ड रामकृष्ण ब., विपणन व्यवस्थापन, कैलास पब्लिकेशन्स, औरंगपुरा, औरंगाबाद

MAH/MUL/ 03051/2012 **ISSN :2319 9318**

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

Jan. To March 2018
Issue-21, Vol-18

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

विद्येविना मति गेली, मतीविना नीति गेली
नीतिविना गति गेली, गतिविना वित्त गेले
वित्तविना शूद्र खचले, इतके अनर्थ एका अविद्येने केले

-महात्मा ज्योतीराव फुले

❖ **विद्यावार्ता** या आंतरविद्याशाखीय बहूभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. **न्यायक्षेत्र:बीड**

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat**.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

https://sites.google.com/site/vidyawartajournal | http://www.vidyawarta.blogspot.com

|| Index ||

01) THE NUTRITIONAL STATUS OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN CONSUMING .....
Nayanaben G. Prajapti, Dr. Jui D. Shah, Ahmedabad || 09

02) CHILD LABOUR IN INDIA: PROSPECTS AND CHALLENGES
Miss. Rekha Pahuja, Jalgaon. || 16

03) SWOT ANALYSIS OF OTHER BACKWARD CLASSES FINANCE AND .....
Dr. Siddhartha H. Meshram, Kamptee, Dist. Nagpur ||20

04) A STUDY ON STRESS MANAGEMENT IN SELECTED BANKS
Dr. D. Madan Mohan, Nizamabad || 25

05) INDIA'S GENDER GAP IS STILL WIDENED : AN ISSUE TO TACKLE
Dr. K. Mary Sujatha , Ms. B. Freya Christina || 28

06) POVERTY ELIMINATION: AN EVALUATION OF SELF - EMPLOYMENT ....
Dr. R. G. Jadhav, Ardhapur, Dist. Nanded || 30

07) Analysing the performance of health sector in Odisha
Dr. Mousumi Das, Bhubaneswar . || 35

08) Study of the Relationship between Economic Growth and ......
Shivaji Singh || 39

09) Indian Capital Market: Really having Appraisal of Corporate ......
Adv. Vidhi Shah || 43

10) Digital Marketing towards Digital India
Juvvu Sabitha, Hyderabad . || 48

11) VOID AGREEMENTS AND RECOMMENDATIONS OF LAW ....
Gurpreet Singh , Churu,Rajasthan || 52

12) Effect of root biomass of medicinal plants on seed mycoflora ......
Dr. Pushpa Y. Gangasagar, Purna || 56

13) An Overview of Cloud Computing: Platforms and Security issues
Paramjeet Kaur, Ferozepur Cantt || 59

5. http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-Right-to-education/$File/EY-Right-to-education.pdf

6. ,http://www.thehindu.com/news/national/india-is-set-to-become-the-youngest-country-by- 2020/article4624347.ece.

7. https://www.importantindia.com/25558/child-labour-meaning-causes-effects-solution/

8. http://www.mondaq.com/india/x/602434/employee+rights+labour+relations/Child+Lour+ Prohibition+And+ Regulation+ Amendment+Act+2016+Of+India

❑❑❑

,
.

03

SWOT ANALYSIS OF OTHER BACKWARD CLASSES FINANCE AND DEVELOPMENT CORPORATION IN MAHARASHTRA STATE

Dr. Siddhartha H. Meshram
Assistant Professor, Department Of Economics
S. K. Porwal College of Arts, Science and Commerce, Kamptee, Dist. Nagpur

****

ABSTRACT

This study is an earnest attempt to examine the SWOT analysis of Other backward classes' finance and Development Corporation in Maharashtra state. The beneficiaries were selected from MSOBCFDC branch at Nagpur district. The sample size of 471 beneficiaries was selected on the basis of census method. Data collected was processed and tabulated using Microsoft excel-2007 software. Then the data was analyzed with reference to the objectives by using percentage and predict method of total respondents, and the result was obtained. The study shows that, the MSOBCFDC is doing exemplary work.

INTRODUCTION

SWOT analysis is a direction to analyze internal and external factors of any business and non business organization. SWOT stands for strengths, weaknesses, opportunities and threats. Strengths and weaknesses are internal factors whereas opportunities and threats are external factors. The specific analysis (SWOT) is useful in deciding a unique and effective strategy to meet competitive challenges. If a corporation wants to lend in today's competitive scenario, it has to sharpen its strengths and

overcome its weaknesses in the light of opportunities. Although MSOBCFDC is not a profit making corporation, but there are internal and external factors which affect the working of MSOBCFDC to great extent. It is therefore, the need of the hour to have suitable customized strategies and the researcher has no hesitation in saying that the SWOT analysis is the key for longer and effective identity of MSOBCFDC. This study is an earnest attempt to examine the SWOT analysis. All the factors of SWOT have been analyzed separately.

MSOBCFDC: A PROFILE

On government level, the Department of social justice is working for economic progress and welfare of other backward classes (for economic weaker section) and also to promote various self employment schemes at state level. Maharashtra state other backward classes finance and Development Corporation under the provision of Indian companies act 1956 was established on 23rd April, 1999. It has completed less than 30 years of service. Over these years, the corporation is lending support for the OBC people.

OBJECTIVE OF THE STUDY:

1) To study the SWOT analysis of MSOBCFDC of economic, social, educational and about loan factors.

2) To offer useful suggestion for the greater efficiency of MSOBCFDC.

AREA OF THE STUDY:

Maharashtra state Other backward classes' finance and Development Corporation branch at Nagpur district.

METHODOLOGY OF THE STUDY:

A sample size of 471 beneficiaries of MSOBCFDC branch at Nagpur district was selected. The sample beneficiaries were selected on the basis of census method. Data was collected through questionnaire. All the factors were mentioned in the questionnaire under the question bounded to SWOT. Thereafter, the questionnaire was given to all the groups of respondents of beneficiaries. Data was processed and tabulated using Microsoft excel-2007 software. Then the data was analyzed by percentage and predict method of total respondent opinions, and results are obtained.

ANALYSIS OF STRENGTHS OF MSOBCFDC

As we know strengths are positive factors, which improve the capability and effectiveness of any organization. A corporation that aims to grow should focus on progressing and burnishing its strengths. The important aspects of strength have been explained as follow-

1) There are various schemes under social welfare for the upliftment of various caste and communities. Maharashtra State other backward classes finance and development corporation is one of them.

2) Head offices of the corporations are in Mumbai, Regional office in Nashik and it has a vast network of district offices.

3) Corporations share capital has increased from 50 crores to 250 crores.

4) Apart from corporations existing schemes, outline for new schemes is proposed.

5) Corporation audit is conducted /done every year.

6) Interest rate of corporation's schemes is 5% only.

7) To develop equality in rural and urban as well as considering the development gap in rural and urban area, then is discrepancy between the debt ceilings in the income of Other backward classes. Hence the minimum and maximum loan limit is decided.

8) Corporation has a big share in providing employment to 471 beneficiaries by giving loan in Nagpur district.

9) Among 471 beneficiaries 9.34% are illiterate beneficiaries whose required educational qualification was relaxed for giving loan. From this we can understand the stand of corporation for giving loans.

10) At state level Rs. 7, 72,700 were spent for the training purpose to develop

industrial merits among beneficiaries and employees.

11) According to corporation loan benefits, 60.30% other backward classes got self employment, 22.51% beneficiaries got small industries, 4.46% in agriculture, and 12.74%i business.

12) 93.425 beneficiaries got enlisted for loan from corporation as there is no economic expenditure.

13) 80.68% beneficiaries told that the corporation gives loan single installment (in one step)

14) Among 471 beneficiaries maximum were in the age group o 31 to40 who got loan from the corporation.

15) The only source of income for the 70% beneficiaries is from the loan taken from corporation.

16) Every year the number of beneficiaries is increasing in corporation; 471 Other backward classes' corporation got self employment.

17) In creating employment for other backward classes corporation plays is an important role.

18) 471 other backward classes got loan from corporation 74.95% beneficiaries income increased.

19) Consumption expenditure also increased because beneficiaries' income increased.

20) Other backward classes' standard of living was elevated because of corporation loan.

21) The corporation contributes to improving the standard of living and self-independence of beneficiaries of corporation loans.

22) Corporation plays an important role in increasing family educational level, and 13.38% beneficiaries' educational status was elevated.

23) Corporations loan beneficiaries' human development index (0.7347) has increased and has been included in high human development groups.

24) As per corporations and beneficiaries convenience the loan is recovered from them.

25) 46.92% beneficiaries have fully repaid the corporation's loan in thirteen years. It estimates the financial condition of the beneficiaries.

26) Defaulters for loan taken from the corporations are very less i.e. 0.21%.

ANALYSIS OF WEAKNESSES OF MSOBCFDC

Strengths and weaknesses are always two sides of the same coin. No corporation can contend without internal limitations. The MSOBCFDC too is no exception. It also carries certain internal negative factors that sometimes drag its capability and reliability. Some weaknesses have been explained as follows-

1) There one no sub branches of corporation at Tehsil level.

2) Corporation does not have its own building at district level.

3) At district level, the employees are very less in the corporation office.

4) Corporation's proposed schemes are pending.

5) From 2001-01 to 2013-2014 the no. of beneficiaries are 471 but taking into consideration the span of thirteen years, it is very less.

6) Due to no. of beneficiaries, it appears that publicity of the corporation is insufficient.

7) Corporation organization is centralized at an urban area.

8) In corporation's loan distribution process it appears that the rural sector is neglected.

9) Under women propensity plans beneficiaries no. is zero.

10) It takes a very long time for the sanction of loan from corporation.

11) Corporation's loan distribution process is complicated.

12) Corporation's loan amount is very less for beneficiaries.

13) Saving and Investment capacity of the beneficiaries is less/has not increased.

14) Corporation loan repayment is irregular.

15) Once the loan is disbursed, no technical or economic help is given to the beneficiary.

16) Even after the loan Repayment, Corporation does not given loan again.

17) Loan top-up facility is not available with the corporation.

18) No grant is given on the loan from corporation.

19) The corporation does not have its own transport system for loan recovery and business visits of the corporation.

20) Corporation's websites is not regularly updated.

ANALYSIS OF OPPORTUNITIES OF MSOBCFDC

Opportunities are external situation to analyze highest benefits on the basis of strengths. For MSOBCFDC opportunities are macro positive perceived factors affecting each and every corporation. The major opportunities have been explained as follow-

1) Because of corporation's new schemes, the objectives are likely to be achieved.

2) As the interest rate of various banks and societies is high as compared to the corporation; hence there is a wide possibility in the rise of beneficiaries in the corporation.

3) Corporation plays an important role in establishing schemes for women and to elevate their economic status.

4) Corporation serves as a model in bridging the gap of development between urban and rural areas.

5) Corporation plays important role in establishing schemes for educated youth.

6) Increasing education schemes for other backward classes' regional area by the corporation provides an opportunity.

7) As the corporation is run by the govt. there is complete transparency, direct implementation at higher level of the corporation is progressing.

8) Positive political willingness is responsible for development of corporation.

ANALYSIS OF THREATS OF MSOBCFDC

Threats are again part of external environment of any organization. They are perceived negative factors which are unmanageable but not inescapable. All the corporations are bound to work under certain macro adverse conditions known as threats. The researcher has identified some major threats and explained them in the following manner.

1) Due to globalization there is increasing competition among various bank societies and corporations.

2) There is dissatisfaction among these beneficiaries due to the absence of grant of subsidy by MSOBCFDC, which is already given by being other corporations.

3) Beneficiaries' mentality, inefficiency of visiting the business, leads to misapprop riation given by the corporation.

4) Due to changing policies of the govt. Implementation of rules of corporation becomes difficult. In this way a sincere attempt is made through SWOT analysis of the working of the corporation.

SUGGESTIONS:

The suggestion to tackle out the above mentioned issues need to be taken into consideration.

1) Need of decentralization of the corporation.

2) Improvement in the functioning of the corporation

3) Installation of guidance centre at the level of corporation

4) Need of simplifying the process of loan payment

5) Need of bringing about necessary changes and amendments in the existing policies and rules of the corporation

6) Adequate supply of funds from National Corporation

7) Need to expand the corporation in rural area

8) Need to establish sub-corporation at Tehsil level

9) Special provision for women's empowerment

10) Changes in plans regarding women's prosperity

11) Promoting entrepreneurship in other backward classes

12) Training plan to improve efficiency among the beneficiaries

13) Visiting the business sites of the beneficiaries

14) Policy changes for the debt recovery on a regular basis

15) Need of co-operation between bank and corporation

16) Need to increase the number of employees in the corporation

17) Need of implementation of proposed schemes

18) Create a group project scheme

19) Corporation debt needs to be reduced within the sanction period

20) Need to increase the debt limit of the corporation

21) Need to extend the corporation apart from economic aid to the beneficiaries

22) Provision for recurrent loan benefits to the beneficiaries from corporation

23) Corporation should have own building

24) Corporation should arrange their own transport facility

25) Need to promote and spread information related to corporation, bringing out awareness among the people about the functioning of corporation through promotion campaigns.

If the above mentioned suggestions are implemented, the corporation can work with greater efficiency and capability.

REFERENCES:

1. Bansal, S.,& Gupta, S. K. (2012) Micro Finance in India and its imapct on Poverty Alleviation. Internatinal Journal of Engineering and social Sciene, 3(7),1-13.

2. Kala, K.N., Kala, K.V., & Poornima, S. (2010). Micro Finance- An anty Poverty vaccine for rural India. PSGR Krishnammal College, Business Management, Coimbatore.

3. Kamble, C.(2014). A Role of MPBCDC in Economic Upliftment of Scheduled caste Beneficiaries in Kolhapur District. Indian Journal of Applied Research, 4(8), 87-89.

4. Karmakar, K.G. (2002). Rual Credit and Self- Help Groups: Micro Finacne Needs and Concepts in India. Journal of Social and economic Development, IV(1), 103-104.

5. Krishan, K. (2012). Social and Economic Development of OBCs: Role of backward Classes Corporation in H.P. Radix International Journals of Research in Social Science, 1 (7).

6. Ranagrajan. C. (2007). Micro Finance- The Road Ahead. In K. R. Gupta (Ed.) New Delhi: Atlantic Publishers and Distributors.

7. Sharma, P. (2013). Enterpreneurship Economic Growth and Inclusive Entrepreneur ship policy Initives of Government of India, TRANS. Asian Journal of Marketing and Management Research, 2 (1), 39-43.

8. Shettar, R. M. (2014). Impact of Advance on Beneficiaries of Union of India: An Empirical Study. The International journal of Engineering and Science, 3(6), 15-24.

10. Singh, A. K. (2012). Impact of Scheduled Tribe Finance Development Corporation (STFDC) on the Socio- Economic Status of Scheduled tribes: A Comparative Evalution (With special Reference to Xth five year plan). An Internationally Indexed Referred Research Journal & A Complete Periodical deciated to Humanities & Social Research, Shodh Sanchayan, 3(2), 1-3.

11. Suryawanshi, B. R., & Dhandhe, N. (2012). Socio- Economic development among Scheduled caste: A Study of Mahatma Fule Backward Class Development Corporation in select District of Maharashtra. International Journal of Social Science and Humanity, 2(5), 432-437.

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VII, Issue-IV
October - December - 2018
English Part - VIII / IX

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

VOLUME - VII, ISSUE - IV - OCTOBER - DECEMBER - 2018
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF ENGLISH PART - IX

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
12	The Myth of Legal Justice (A Study based on Farnz Kafka's the Trial) **Dr. Benny M. J.**	58-62
13	Shades of Irony in R.K. Narayan's the Guide **Dr. Manish R. Chakravarty**	63-68
14	Availibility of Facilities in Slum Areas & it`s Satisfaction: A Study **Dr. Devendra G. Bhave**	69-74
15	Prevalence and seasonal Rate of Infestation of Helminth Parasite in Fresh Water Fish in Aurangabad Region (MS) India **Dr. S. A. Saraf** **Dr. S. R. Rathod** **Jyoti shirsat** **Dr. V. R. More**	75-81
16	The Effects of Globalization on Various Sectors in Indian Economy **Dr. N. S. Borse**	82-88
17	Information Technology Act 2000: Cyber Crimes against Women in India, No Sufficient Legislation to Curb It. **Dr. Varsha Deshmukh**	89-93
18	A Critical Study of Management of Co-operative Banks in Pune District **Dr. S. S. Langade**	94-100
19	The Impact of Suryanamaskar on Flexibility among College Students **Dr. Shafioddin S. Shaikh**	101-106
20	To Study the Effect of Inquiry Training Model on the Academic Achievement in Mathematics **Prof. Dr. V. S. Patil**	107-111
21	Biodiversity and Limnological Profile of Masoli Reservoir from Parbhani District of Maharshtra **Ahirrao S. D.**	112-119
22	Enhancing the Understanding for Passing Journal Entries **Dr. Mugdha Sangelkar**	120-129
23	Use of E-Learning in Teaching & Learning **Dr. Arshad Razvi**	130-135

VOLUME - VII, ISSUE - IV - OCTOBER - DECEMBR - 2018
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

13. Shades of Irony in R.K. Narayan's the Guide

Dr. Manish R. Chakravarty
Associate Prof. of English, Seth Kesarimal Porwal College, Kamptee.

Abstract

This paper deals with the treatment of irony in R. K. Narayan's *The Guide*. Irony is the contrast between 'appearance' and 'reality', between what is being said, implied or suggested and what is actually the case. The hypocrisies, vanities and incongruities of life provide ample scope for the author to exercise his skills. He uses comic irony to expose the hypocrisy and affectations in human relationships. Through his characters, Narayan explores the ironical possibilities of the sudden and inexplicable rise and fall of men's fortunes. In his writings, irony is not only ingrained in occasional episodes of the narrative, but is an inbuilt phenomenon in plot, character and style.

Key Words : Irony as contrast between 'appearance' and 'reality', hypocrisy in human relationships exposed through comic incongruity, life's small dreams and defeats, tolerance and sympathy towards characters.

The irony in the novels of R.K. Narayan is an integral part of his characteristic humorous portrayal of men and manners. Irony is the contrast between 'appearance' and 'reality', between what is being said, implied or suggested and what is actually the case. The hypocrisies, vanities and incongruities of life provide ample scope for the author to exercise his skills. He uses comic irony to expose the hypocrisy and affectations in human relationships. Through his characters, Narayan explores the ironical possibilities of the sudden and inexplicable rise and fall of man's fortunes.

R.S. Singh rightly observes

> He (Narayan) concerns himself with the inability of the average man to understand his place in the universe and the concomitant ironies that flow from such a position. His fiction avoids violence and villainy and deals only with the common man's uncommon potentiality. His characters aspire to reach high goals and they do get to the top, but soon after, tied to the wheel of existence as they

Academic Year 2017-2018

Dr. JITENDRA SAOJI TAGADE

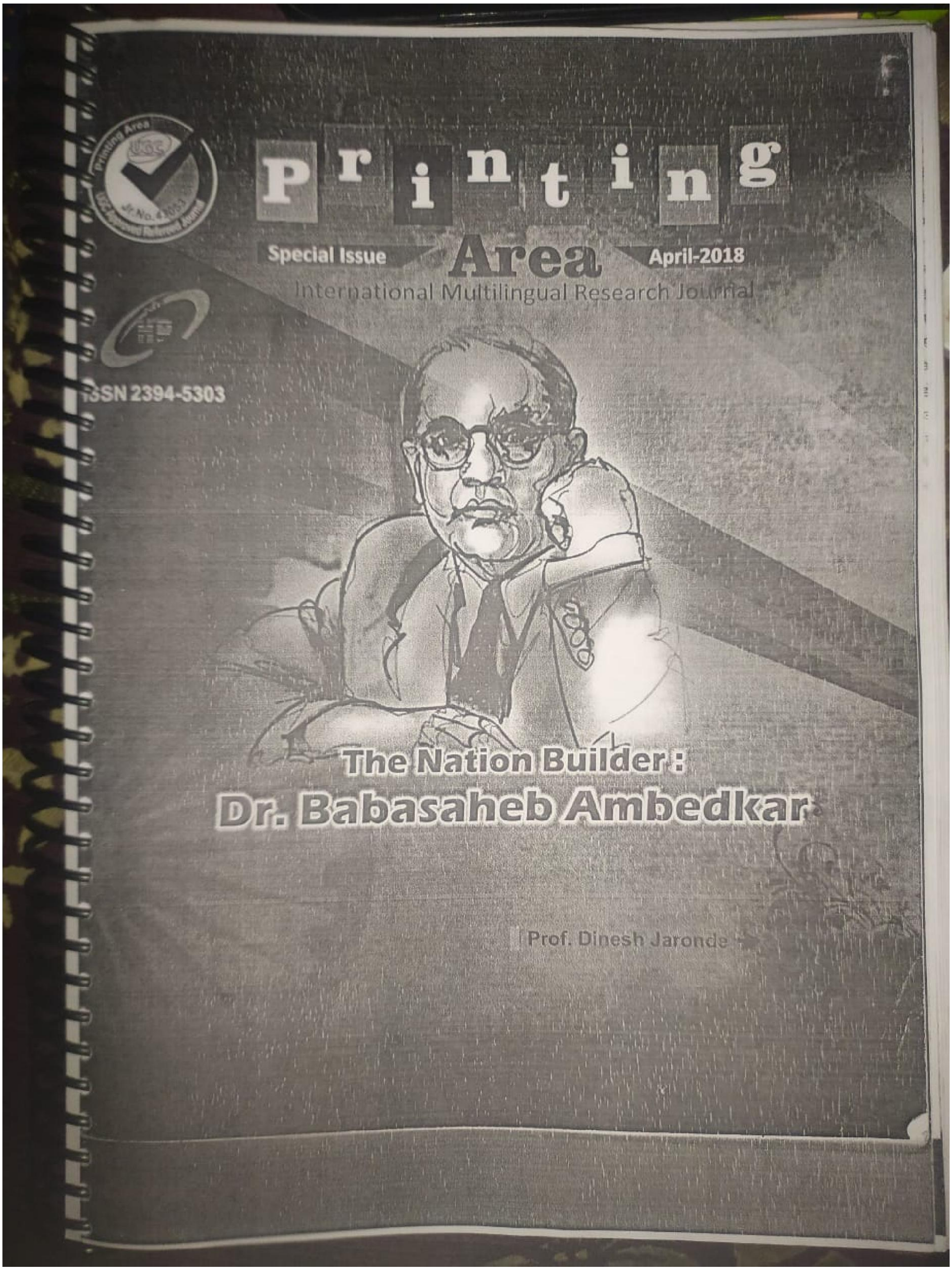

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 5.011(IIJIF) | Printing Area™ International Research journal | April 2018 Special Issue | 0114

34

हिंदू कोड बिल

प्रा. जितेन्द्र सावजी तागडे
सहायक प्राध्यापक, इतिहास
सेठ केसरिमल पोरवाल महाविद्यायालय,कामठी,
जि. नागपुर

****

प्राचीन काल से ही कन्या और महिलाओं की स्थिति समाज तथा परिवार में उपेक्षित रही हैं तथा उनकों संपत्ति के अधिकारों से वंचित रखा गया। उत्तरवैदिक काल में नारियो की स्थिति हेय हो गयी। "स्त्रिशुद्री नाधियतम्" स्त्रियां तथा शूद्रों को विद्या से वंचित रखा गया था। अर्थर्ववेद में कन्या के जन्म को दुःख का कारण कहा गया। मैत्रायणी संहिता स्त्री को दुत और मदिरा के श्रेणी में रखती हैं। मनु के अनुसार पत्नी की समस्त संपत्ति पति की संपत्ति होती हैं। महिलाओं को पुरूष वर्ग पर निर्भर कर दिया बाल्यावस्था में पिता, युवावस्था में पति तथा वृद्वावस्था में पुत्र इन्हें संरक्षण देता था। प्राचीन काल में विवाह होने के पश्चाात प्रीतीपूर्वक स्त्री को दी गयी सम्पत्ति स्त्रीधन कहलाती थी, जिसपर उसका पूर्ण अधिकार होता था। भारत स्वतंत्र होने के पश्चात डॉ. बाबासाहेब आम्बेडकर ने महीलाओं को उनके संपत्ति और मानवी अधिकार दिलाने के लिए हिन्दू कोड बिल संसद में विचारविमर्श के लिए रखा जो मनुवादी मानसिकता के कारण स्थगित कर दिया। हालांकि बाद में हिन्दू कोड बिल चार खंडो में पारित किया गया वर्तमान काल में १९५६ के अधिनियम द्वारा महिलाओं को सपत्ति और मानवीय अधिकार दिलाकर उनकी स्थिति में आमूलचूल परिवर्तन लाया गया। प्राचीन काल से वर्तमान समय तक मानवीय और संपत्ति के अधिकार प्राप्त करने के लिए नारी निरंतर संघर्षशील है।

हिन्दू कोड बिल विकासक्रम : भारत में ब्रिटीश साम्राज्य की स्थापना के परिणामस्वरूप महत्वपूर्ण राजनीतिक, सामाजिक और सांस्कृतिक परिवर्तन हु अंग्रेजों ने "कानून के सम्मुख समानता" का अनुसरण किया। सर्वप्रथम सन १८०२ में ब्रिटिशों द्वारा "बाल gR k i fr c/d v f/Ku; eb i Kjr fd ; k x; ।लार्ड विलियम बैंटिक के समय ४ दिसम्बर १८२९ नियम १७ द्वारा विधवाओं को जलाना (सती—प्रथा) अवैध घोषित कर दिया और विधवाओं को जलाना सदोष मानव हत्या माना गया।[२]ब्रिटिशों द्वारा व्यक्तिगत कानून में भी सुधार लाये गए इस अनुक्रम में— स्वाधीनता अधिनियम (१८५०), हिन्दू विधवा पुनर्विवाह अधिनियम (१८५६), धर्मान्तरित विवाह विच्छेद अधिनियम (१८६६), सिविल मैरिज एक्ट (१८७२), संमती आयु अधिनियम (१८९१), बाल विवाह प्रतिबंधक अधिनियम (१९२९), देशमुख अधिनियम (१९३७) आदि कानून प्रमुखता से शामिल हैं।[३]स्त्री मुक्ति का संघर्ष शनैःशैन आगे बढता रहा है। डॉ. गोपालराव देशमुख ने स्वाधीनता के पूर्व १४ अप्रैल १९३७ में हिंन्दू स्त्रियों के सम्मत्ति का "देशमुख अधिनियम" पारित कराया,[४] इस अधिनियम में केवल पाच धाराएं थी देशमुख अधिनियम प्रान्तीक सरकार के अधीन कृषि इस्टेट को लागु न होने से निरूपयोगी तथा त्रुटिपूर्ण था। देशमुख अधिनियम की त्रुटियों को दूर करने हेतु सर बेनेगल नरसिंगराव की अध्यक्षता में २५ जनवरी १९४१ को हिन्दू कायदा कमेटी बनी जिसने कानून में सुधार के बजाय नया "हिन्दू कोड" बनाने का प्रस्ताव रखा। इसके पूर्व ही सन १९१९ में डॉ. सर हरिसिंग गौर ने हिन्दू कोड तयार किया था।सिलेक्ट कमेटी द्वारा बनाया हिन्दू कोड ११ अप्रैल १९४७ को बिल के रूप में जोगेन्द्रनाथ मंडल ने लोकसभा में पेश किया जिसका कोई निर्णय नहीं आया।[५] स्वतंत्रता के पश्चात स्वतंत्र भारत के प्रथम कानून मंत्री डॉ। बाबासाहेब अम्बेडकर की अध्यक्षता में फिर से ९ अप्रैल १९४८ को सिलेक्ट कमेटी बनी। डॉ. बाबासाहेब अम्बेडकर द्वारा १२ अगस्त १९४८ को पुनरनिर्मित "हिन्दू कोड बिल" लोकसभा में विचारविमर्श के लिए रखा। यह बिल भारत सरकार के २१ अगस्त १९४८ की गॅजेट के ४८९ से ५५० पृष्ठों पर छपकर आया।[६] ७ फरवरी १९४९ कानून मंत्री डॉ. बाबासाहेब अम्बेडकर ने हिंदु

Review of Research

UGC APPROVED

International Online Multidisciplinary Journal

Volume - 6 | Issue - 9 | June - 2017

3.8014(UIF)   2249-894X

भंडारा जिल्हयातील गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) प्रकल्पा अंतर्गत पुनर्वसित लोकांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्यांचा विश्लेषनात्मक अभ्यास

प्रा. तारूण्य हन्नुपूरी मुलतानी

तारूण्य हन्नुपूरी मुलतानी

एस. के. पी. महाविद्यालय कामठी, नागपूर.

सारांश :– धरण प्रकल्पांचे लाभ कोणाला व त्याची किंमत कोणी मोजावयाची हा मोठा प्रश्न आहे. ज्या वर्गाकडे धरण प्रकल्पाचे निर्णय असतात त्यांना धरणाचे दुष्परिणाम प्रत्यक्षपणे कधीच भोगावे लागत नाहीत. प्रकल्प आखताना प्रकल्पग्रस्तांना प्रश्नाबाबत ज्या तरतुदी त्यात केलेल्या असतात. त्यांची प्रत्यक्ष ....

Editor - In - Chief - Ashok Yakkaldevi

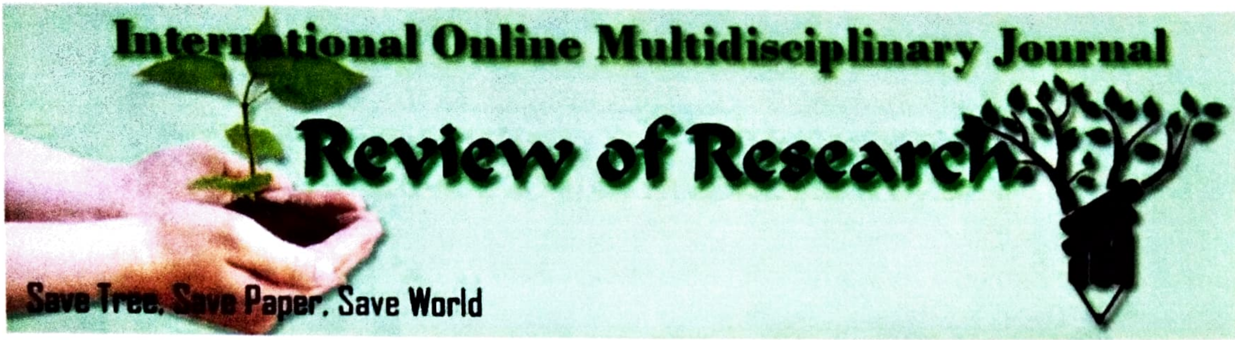

ISSN NO:- 2249-894X Impact Factor : 3.8014(UIF) Vol.- 6, Issue - 9, June-2017

Sr. No	Title And Name Of The Author (S)	Page No
1	भंडारा जिल्हयातील गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) प्रकल्पा अंतर्गत पुनर्वसित लोकांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्यांचा विष्लेशनात्मक अभ्यास प्रा. तारूण्य हन्नुपूरी मुलतानी , डॉ. सतिष पुंडलिकराव डुडूरे	1
2	CAPM: An Empirical Approach **Deeksha Arora**	4
3	Relationship Between Human Resource Development Climate And Performance Appraisal Of Primary School Teachers Of Chitradurga District **Sudha R. V.**	12
4	Historical Significances Of Palani In Dindigul District Of Tamil Nadu **K.Manivannan**	18
5	Problem Of Chakma Refugees Between India And Bangladesh **Dr. Ran Vijay Singh**	23

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 3.8014(UIF)

REVIEW OF RESEARCH

VOLUME - 6 | ISSUE - 9 | JUNE - 2017

भंडारा जिल्हयातील गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) प्रकल्पा अंतर्गत पुनर्वसित लोकांच्या सामाजिक व आर्थिक समस्यांचा विश्लेषनात्मक अभ्यास

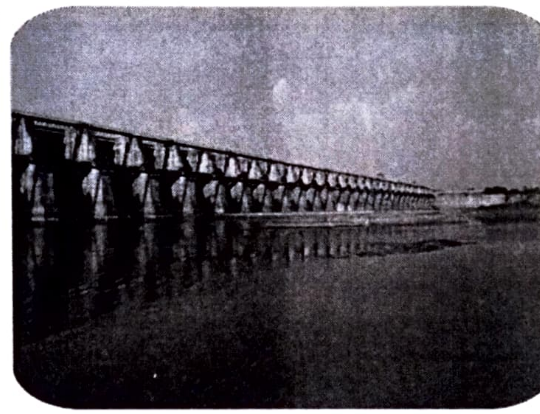

प्रा. तारूण्य हन्नुपूरी मुलतानी , डॉ. सतिश पुंडलिकराव दुडूरे
एस. के. पी. महाविद्यालय कामठी, नागपूर.

सारांश

धरण प्रकल्पांचे लाभ कोणाला व त्याची किंमत कोणी मोजावयाची हा मोठा प्रश्न आहे. ज्या वर्गाकडे धरण प्रकल्पाचे निर्णय असतात त्यांना धरणाचे दुष्परिणाम प्रत्यक्षपणे कधीच भोगावे लागत नाहीत. प्रकल्प आखताना प्रकल्पग्रस्तांना प्रश्नाबाबत ज्या तरतुदी त्यात केलेल्या असतात. त्यांची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी झालेली कोठेच दिसत नाही. आजवर असे वाटत होते की, हा गैरव्यवस्थेचाच प्रकार आहे, परंतु गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) सारख्या प्रकल्पांच्या आखणी मंजुरीचा इतिहास पाहिला तर असे लक्षात येते की, नियोजन मंडळाच्या या बाबतीतील अपेक्षाही कमी कमी होत चालल्या आहेत. या प्रकल्पाअंतर्गत पुनर्वसितांना त्यांच्या मालकीच्या जागेवरून जबरदस्ती काढणे आवश्यक आहे का? गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) प्रकल्पात हे नियम पाळले गेले का? धरण समिती याकडे लक्ष देते की नाही. विस्थापितांचे पुनर्वसन झाले की नाही? का फक्त विस्थापन झाले. विस्थापित लोकांचे आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक प्रश्न सोडवले की नाही हे पाहणे आवश्यक आहे.

प्रस्तावना

पाटबंधारे खात्यास सिंचन व जलविद्युत निर्मिती प्रकल्पासाठी मोठया प्रमाणात जमिनी संपादन कराव्या लागतात. आतापावेतो पूर्ण झालेल्या व बांधकामाधीन लहानमोठया प्रकल्पांची एकूण संख्या साधारणतः तीन हजारांहून अधिक आहे. शिवाय स्थानीक स्तर लघु प्रकल्प, कोल्हापूर पद्धतीचे बंधारे व पाझर तलाव यांच्यासाठीही जमिनीचे संपादन करावे लागते. जलाशय, धरणांची भिंत, कालवे व वितरिका, वसाहती व कार्यालये, माती व दगडाच्या खाणी, पुनर्वसित गावठाणे अशा सर्व घटकांसाठी जमिनी लागतात. आतापावेतो जलविद्युत प्रकल्पांसह मोठया, मध्यम व लघु प्रकल्पासाठी संपादित केलेल्या जमिनीचे एकूण क्षेत्र (उपजावू, पडिक, खाणीसाठी इ. मिळून) ८.७० लक्ष हेक्टर असावे असा अंदाज आहे. यातील लागवडीयोग्य क्षेत्र व वनक्षेत्र हे साधारणतः अनुक्रमे ७.०० लक्ष हेक्टर व ०.२५ लक्ष हेक्टर असावे आणि सिंचित क्षेत्र अंदाजे ०.७० लक्ष हेक्टर असावे असा अंदाज आहे. यातून निर्माण झालेली सिंचन व विद्युत निर्मिती क्षमता अनुक्रमे ३२.२८ लक्ष हेक्टर व १७४८ मेगावॅट आहे. संपादन केलेली सर्वच जमीन लागवडीतून बाद होते असे नाही. शासनाला त्या जमिनीची मालकी मिळते पण तत्वशः गाळपेर जमिनी किंवा प्रत्यक्ष बांधकामाखाली वापरल्या न गेलेल्या जमिनी वा जमिनीचे पट्टे मुळ मालकाला पुन्हा कसायला मिळतात. अशा फेर वापराचे जमिनीचे राज्यातील क्षेत्र २.०० लक्ष हेक्टर पेक्षा जास्त असावे असा अंदाज आहे.

या पुढील काळात अतिरिक्त निर्माण होणारी सिंचन क्षमता अंदाजे ३६.०० लक्ष हेक्टर आहे. यासाठी आणखी अंदाजे १० लक्ष हेक्टर जमीन संपादित करावी लागेल असे दिसते. भूसंपादनातील अडचणीमुळे प्रकल्प रेगांळतात असा अनुभव आहे आणि म्हणून प्रकल्पाला गती देण्यात भूसंपादनातील व तदनुशंगिक पुनर्वसानांतील सुकरता व शीघ्रता हे घटक फार महत्वाचे राहणार आहेत. विशेषतः यापुढे भांडवल गुंतवणूकीचा काळ कमी करून प्रकल्पाचे लाभ त्वरेने मिळू लागावेत व त्यामुळे विकासाचा वेगदर वाढावा हे प्रमुख उदिष्ट स्वीकारायचे असल्यामुळे शीघ्रगति बांधकाम तंत्राप्रमाणेच भूसंपादनही सुरळीतपणे व समयबद्धतेने होत रहाने अतिशय गरजेचे राहणार आहे .

पुनर्वसन

पाटबंधारे प्रकल्पांसाठी मोठया प्रमाणावर शेतजमिनीचे संपादन करावे लागते. त्याच प्रमाणे बुडीत क्षेत्रातील गावठाणांचे पण संपादन करावे लागते. त्यामुळे त्या गांवातील रहीवाशांचे पुनवर्सन हा एक महत्वाचा घटक प्रकल्पाच्या उभारणीमध्ये असतो. जलाशयाखाली बुडित झालेल्या लागवडीखालच्या जमिनीचे क्षेत्र अंदाजे ४.५ लक्ष हेक्टर असावे. भविष्यकालीन प्रकल्पासाठी देखील आणखी एवढयाच प्रमाणात जमिनीचे संपादन व विस्थापितांचे पुनर्वसन करावे लागणार आहे. यापुढील जलाशयांसाठी संपादित करावयाची जमीन ५.५० लक्ष हेक्टर असेल व त्याचा २.५ लाखाहून अधिक कुटूंबाना उपसर्ग पोचेल असा अंदाज आहे. यापैकी किमान ६०/७० हजार कुटूंबाना स्थलांतरणाने पुनर्वसित करावे लागेल. पुढील २० वर्षात हे काम हाताळायचे म्हणजे दरवर्षी ४/५ हजार कुंटूबांची तरी स्थलांतराची व्यवस्था समाधानकारकपणे हाताळणारी यंत्रणा अस्तित्वात असणे आवश्यक आहे.

संशोधनाचे महत्व

भंडारा जिल्हयातील गोसीखुर्द (इंदिरा सागर) प्रकल्पाअंतर्गत बाधित होणारे ३४ गावे, २७ नविन पर्यायी स्थळी पूनर्वसित करावयाचे

UGC Approved Journal No. 63849

NEW INTERNATIONAL
VALUABLE RESEARCH JOURNAL

Impact Factor 2.66

AIMS & SCOPE

New International Emergent Research Journal is a Quarterly International Journal publishing in multidisciplinary. It is published in All Subject and All Languages.

New International Emergent Research Journal has been started to publish the research paper by great thinkers, intelligentia, scholars, lecturers. Those who have contributed in the field of Higher Education and Research for advanced Knowledge.

Chief Executive Editor
Asst. Prof. A.V. Hingmire

The Editor, Editorial Board and Publisher assume no responsibility for statements and opinions expressed by the Author in this Research Journal

Single Issue Rs. 300/-, Life Membership Rs. 10000/- (Ten Years)
Each Paper Rs. 1200/- Institution Yearly Rs. 1200/-

Instruction Call for papers

The Papers must be an original constribution. The size of the paper should not exceed 2000 to 2500 words in A4 size. in Pagemaker 7.0, Time New Roman (Font size - 12) for English and ISM DVB-ttsurekh (Font size 14) font in Marathi and Hindi. along with paper should the title, Authors Name, mailing address and Telephone Nos.

Mode of payment : Payble at State Bank of India Ambajogai Dist. Beed
Account No. : 32887113235, Hingmire A.V.
IFSC Code : SBIN0003403

For Details Information Please visit www.prathmeshpublication.in

13	**Human Resource Management Practices in Small Business** Gangadevi Suresh	60
14	**Maternity ritual of the tribal of Konkan region And their social perspectives.** Dilip Shankarrao Telang.	64
15	ROLE OF GOVERNMENT IN TRIBAL WELFARE AND EDUCATION DEVELOPMENT K SRINIVASULU	67
16	A STUDY OF EFFECT OF LOCALITY ON ACDEMIC STRESS AND MENTAL HEALTH OF STUDENT ATHELETS Rahul N. Sarode,	72
17	Higher Education in India: problems and challenges PRASAD THOTAPALLY	77
18	DOMESTIC SERVANTS ISSUES AND CHALLENGES IN INDIA Kampally Jhansi rani	81
19	ROLE OF MICRO FINANCE AND SELF HELP GROUPS IN FINANCIAL INCLUSION Mohdsardar	84
20	बौध्द दर्शनातील विचार बनसोडे अंजली संभाजीराव	90
21	PERFORMING ARTS AND FAIRS OF RANGA REDDY DISTRICT OF TELANGANA STATE RAJU AMBOJU & M.JAYA	99
22	THE POET IN THE APOLOGY G. CHANDRASHEKAR RAJU	103
23	Importance of Information Communication Technology (ICT) and its Role in Educational Sector Dr. B. G. Karad	106
24	मानव संशोधनाचे आर्थिक विकासात योगदान - एक अभ्यास प्रा.टि.अे. मोरे	109
25	युगपुरुष डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर गोकुळ वसंतराव सुरासे	113
26	Need of Education Tourism Asolkar Amardeep P.	117
27	A CRITICAL STUDY OF AFEECTING FACTORS OF ADOLESCENTS SELF-CONCEPT PATIL MINAKSHI PRADIPRAO	121
28	హాస్య విధములు చంద్రకంటి శ్రీనివాస్	125
29	भंडारा जिल्हयातील कुटीर उद्योगावर नोटबंदीमुळे होणारे परिणामाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रा. तारूण्य हन्नुपूरी मुलतानी	131

ORIGINAL ARTICLE

भंडारा जिल्हयातील कुटीर उदयोगावर नोटबंदीमुळे होणारे परिणामाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन

संशोधनकर्ता

प्रा. तारूण्य हन्नुपूरी मुलतानी

(एम.कॉम. एम.फिल.)

एस. के. पोरवाल महाविद्यालय, कामठी

सारांश

काळा पैसा, भ्रष्टाचार आणि बनावट नोंटाविरूद्ध छेडलेल्या या युद्धात सर्वसामान्यांनी सहकार्य करावे सर्वसामान्यांचे जेवढे सहकार्य मिळेल तेवढया लवकर भ्रष्टाचाराचे निर्मुलन होऊन शुद्धीकरणाचा प्रयत्न यशस्वी होईल असे मा. नरेंद्र मोदींनी ने वैशिष्टये मांडले आहे. जनतेच्या कल्याना साठी पंतप्रधान नरेंद्र मोदींनी नोंटबंदी केली आहे व नविन नोटा काढल्या आहे. काळा पैसा, भ्रष्टाचार व बनावट नोटाविरूद्ध हे नरेंद्र मोदीचे उचललेले एक पाऊल आहे.

प्रस्तुत संशोधन हे भंडारा जिल्हयातील कुटीर उदयोगावर नोटबंदीमुळे होणारे परिणामाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन हा असून, या अध्ययन करतांना विविध कुटीर व्यापारीक क्षेत्राच्या प्रामुख्यांनी विचार करण्यात आला आहे. या आधारावर माहिती संकलित करण्यात आलेली आहे.

प्रस्तावना

भारताचा मौद्रिक इतीहास हा आपल्या राजकीय इतीहास प्रमाणे रोमांचक आणि आश्चर्य कारक आहे. प्राचीन भारतात अंतर्गत व्यापारात आपली विशिष्ट मुद्रा पद्धती प्रचलीत होती. भारतात ब्रिटीश सरकार आल्या नंतर भाडवलशाही प्रणाली सुरू झाली. त्यातूनच मुद्रा

NEW INTERNATIONAL
EMERGENT RESEARCH JOURNAL

Impact Factor 2.81

AIMS & SCOPE

New International Emergent Research Journal is a Quarterly International Journal publishing in multidisciplinary. It is published in All Subject and All Languages.

New International Emergent Research Journal has been started to publish the research paper by great thinkers, intelligentia, scholars, lecturers. Those who have contributed in the field of Higher Education and Research for advanced Knowledge.

Chief Executive Editor
Asst. Prof. A.V. Hingmire

The Editor, Editorial Board and Publisher assume no responsibility for statements and opinions expressed by the Author in this Research Journal

Single Issue Rs. 300/-, Life Membership Rs. 10000/- (Ten Years)
Each Paper Rs. 1200/- Institution Yearly Rs. 1200/-

Instruction Call for papers

The Papers must be an original constribution. The size of the paper should not exceed 2000 to 2500 words in A4 size. in Pagemaker 7.0, Time New Roman (Font size - 12) for English and ISM DVB-ttsurekh (Font size 14) font in Marathi and Hindi. along with paper should the title, Authors Name, mailing address and Telephone Nos.

Mode of payment : Payble at State Bank of India Ambajogai Dist. Beed
Account No. : 32887113235, Hingmire A.V.
IFSC Code : SBIN0003403

For Details Information Please visit www.prathmeshpublication.in

21	A STUDY ON DIGITAL MARKETING STRATEGIES AT RELIANCE JIO IN HYDERABAD- TELANGANA STATE Kodi Sumanth	113
22	ROLE OF COMMERCE EDUCATION IN THE CHANGING WORLD SISA SWARNABANU	122
23	Managing Human Recourses at work place Narri Swamy	125
24	भंडारा जिल्ह्यात आयुर्वेदिक औषधी उत्पादनांच्या विपणन व जाहिरातीकरीता वापरण्यात येणाऱ्या माध्यमाचे अध्ययन प्रा. तारूण्य हन्नुपूरी मुलतानी	129

ORIGINAL ARTICLE

भंडारा जिल्हयात आयुर्वेदिक औषधी उत्पादनांच्या विपणन व जाहिरातीकरीता वापरण्यात येणाऱ्या माध्यमाचे अध्ययन

संशोधनकर्ता

प्रा. तारूण्य हन्नुपूरी मुलतानी

(एम.कॉम. एम.फिल.)

एस. के. पोरवाल महाविद्यालय, कामठी

सारांश

प्रस्तुत संशोधनात भंडारा जिल्हयातील आयुर्वेद व नैसर्गीक उत्पादनासंबंधी विपणन व जाहिरातीकरीता वापरण्यात येणाऱ्या माध्यमाच अध्ययन करण्यात आले. आजच्या मार्केटमध्ये विविध नैसर्गिक व आयुर्वेदिक उत्पादनांची उत्पत्ती झाली आहे. पण जनतेपर्यंत या उत्पादनांना पोहचविण्याकरिता या उत्पादनाचे योग्य विपणन व जाहिरात व्यवस्थापन करण्याकरीता आवश्यक माध्यमाच्या अध्ययन करण्यात आले आहे.

प्रस्तावना

आयुर्वेदिक पद्धती भारतातील वैदिक काळातील अमुल्य ज्ञानाचा साठा आहे. भारतातील जनतेस आयुर्वेदाचे महत्व जास्तीत जास्त पटावे. त्याचा त्यांना भरपूर लाभ मिळावा. एक सुदृढ व सक्षक्त नागरीक निर्माण व्हावा या दृष्टिकोणातून प्रस्तुत विषयाचे महत्व आहे. तसेच आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या उत्कृष्ठ विपणन व जाहिरात प्रक्रियेच्या माध्यमातून आर्थिक उलाढाल वाढवून नागरिकांना जास्तीत जास्त रोजगार प्राप्त व्हावा आणि आयुर्वेदिक वस्तुंचा मोठयाप्रमाणात वापर व्हावा आणि लोकामध्ये देशाभिमानाची भावना निर्माण व्हावी या दृष्टिकोनातून प्रस्तुत विषयाची संशोधनासाठी निवड केलेली आहे.

ISSN - 0973-1628

Since 2002 **168**

Issue - 168, Vol-XVII (1), March - 2018

www.researchlink.co

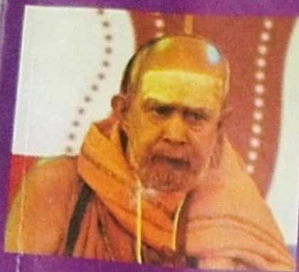

आध्यात्मिक एवं सामाजिक क्षति : श्रद्धांजलि

कांची कामकोटि पीठ के शंकराचार्य श्री जयेन्द्र सरस्वतीजी का 28 फरवरी 2018, बुधवार को निधन हो गया। वे 83 वर्ष के थे। उन्हें 1994 में कांची मठ का प्रमुख बनाया गया था।

सृजन क्षति : श्रद्धांजलि

हिंदी के मूर्धन्य विद्वान और पंजाब विश्वविद्यालय के पूर्व चेयरमैन प्रो. यश गुलाटी संसार से विदा ले चुके हैं। हिंदी साहित्य में उनके योगदान को विस्मृत नहीं किया जा सकता। वे अपने लिखे गए शब्दों के जरिये हर शब्द साधक और शब्द शिल्पी के साथ हमेशा रहेंगे।

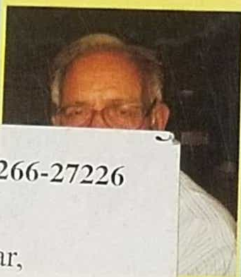

Mob. 93266-27226

Dr. Renu A. Tiwari

H.No. 132, Keshvam Suman Vihar,

Near MKHS Kamptee Road, Bhilgaon,

Nagpur (Maharashtra)

Nagpur (Maharashtra)

Pin - 440001

~~383 / 167~~

2002-2018

Entrance in 17 th Year

16 Years Completed and

10000 Papers Published

Jean le Rond d'Alembert
(1717-1783)

"There are only two kinds of certain knowledge : Awareness of our own existence and the truths of mathematics"

UGC APPROVED

An International Registered and Refereed Monthly Journal

RESEARCH Link

Impact Factor 2.782 2015

Kala, Samaj Vigyan awam Vanijya

₹250/-

:: CIRCULATION ::

Andaman-Nicobar / Bihar / Chattisgarh / Delhi / Goa / Gujarat / Haryana / Himachal / Jammu & Kashmir / Karnataka / Madhya Pradesh / Maharashtra / Punjab / Rajasthan / Sikkim / Uttar Pradesh / Uttranchal / West Bengal

- संस्थिति नियंत्रण एवं मनस्तापियता
  डॉ.बानी आनन्द (368)..91
- अन्तराल प्रकार एवं काल आकलन
  नीलम श्रीवास्तव (368)..93

SOCIOLOGY

- Usage and Advertisement potential of Social Networking Sites (SNS)
  DR. SAPANA SHARMA SARASWAT (389)..95
- महिला के सर्वांगीण विकास में शिक्षा की उपयोगिता
  डॉ.भावना डोभाल (356)..98
- अनुसूचित जाति की महिलाओं में सरकारी योजनाओं के प्रति जागरुकता का अध्ययन (बालोद जिले के गुण्डरदेही विकासखण्ड के विशेष संदर्भ में)
  कु.चन्द्रप्रभा महिश्वर एवं डॉ.सपना शर्मा 'सारस्वत' (388)..100

ARTS & HUMANITIES

ARABIC LITERATURE

- Image of Philosophical Thought in the writings of Abbas Mahmud al-Aqqad : A Brief Discussion
  MD. SANOWAR HUSSAIN (359)..102

DRAWING

- रवीन्द्रनाथ टैगोर (चित्रकार) साहित्यकार और समाजसेवी के रुप में एक मर्मज्ञ कवि : एक अवलोकन
  डॉ.(श्रीमती) वीणा चौबे (376)..105

ENGLISH LITERATURE

- Intertextuality in the novel *Atonement* by Ian McEwan
  DR. AJAY BHARGAVA & SHRIRAM JATIYA (364)..107
- A Feminist Reading of 'Jasmine's Father' : Exploring The Implications of Gender Bias in Workplace and Elsewhere
  AABROO SHARMA (407)..110

HINDI LITERATURE

- डॉ.राजेन्द्र मिश्र कृत 'अधूरा नाटक' का विश्लेषणात्मक अनुशीलन
  कैलाशचन्द्र बाड़ोलिया (300)..112
- प्रसाद साहित्य में पर्यावरणिक संचेतना
  डॉ.(श्रीमती) अनसूया अग्रवाल (346)..115
- स्याह कलम के रोशन हाशिये - मंटो की कहानियाँ
  हरदीप कौर (366)..117
- सन्त मंगतराम और समतावाद
  आबिदा अहम्मद एलेन (357)..119
- बाज़ारवाद - एक समस्या
  शीनम जिंदल (360)..121
- बाल चरित्र के चितेरे - द्वारिकाप्रसाद माहेश्वरी
  साधना यादव (390)..123

HISTORY

- Beliefs and Practices of Dera Sachkhand Ballan
  SONIA RANI (345)..125
- प्राचीन भारत में गणिकाओं की भूमिका
  प्रा.जितेन्द्र सावजी तागडे (387)..127

MUSIC

- ਸੰਤ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਦੇਣ
  ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ (323)..130
- ब्रिटिशों के आगमन पश्चात् संगीत की दशा
  डॉ.शिल्पी श्रीवास्तव (379)..133

PUNJABI LITERATURE

- ਮੱਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਗਤ ਅਧਿਐਨ
  ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ (378)..136
- ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਾ ਸੁਹਜ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਧਿਐਨ ਮਾਡਲ
  ਡਾ. ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ (386)..138

MULTIDISCIPLINARY (MISC)

RESEARCH PAPER

- Violence against Women in India : A Bird Eye View
  DR. RENU A. TIWARI (383)..141
- त्यौहार और आनन्द
  डॉ.तृप्तिबाला एम.शुक्ला (377)..144
- श्रीमद् भागवत गीता और व्यवस्थापन
  डॉ.विपुला वी. वाघेला (HHH)..146
- मानव स्वास्थ्य और पर्यावरण
  डॉ.संतोष राजपाल नागुर (385)..148
- 'रिसर्च लिंक' सदस्यता फॉर्म..150

❁❁

UGC - APPROVED - JOURNAL

UGC Journal Details

Name of the Journal : Research Link

ISSN Number : 09731628

e-ISSN Number :

Source: UNIV

Subject: Accounting;Anthropology;Business and International Management;Economics, Econometrics and Finance(all);Education;Environmental Science(all);Finance;Geography, Planning and Development;Law,Political Science a,Social Sciences(all)

Publisher: Research Link

Country of Publication: India

Broad Subject Category: Arts & Humanities;Multidisciplinary;Social Science

UGC Approved Journal
Research Link

Since March 2002

An International, Registered & Refereed Monthly Journal : Research Link - 168, Vol - XVII (1), March - 2018, Page No. 141-143
ISSN - 0973-1628 ■ RNI - MPHIN-2002-7041 ■ Impact Factor - 2015 - 2.782

Research Paper

Violence against Women in India : A Bird Eye View

There is an alarming increase in violence against women in India. The probable reasons that may be cited for this plight are traditional perspective of looking at women, lack of awareness of Laws and order, societal pressure, personal inhibition, bureaucratic delay, taboos related to open discussion of the issues which results in perpetuating the shameful condition in Indian society. The National Policy for Women, 2016 comes with a guarantee of some change in present status of women in Indian Society. The degraded status of women in Indian society results in low work participation of women. Violence against women in public spaces creates negativity amongst women to be reluctant to engage them in economic activities. Policy makers should think about the available workforce of women that is neglected but have potential for economic contribution. Human Development Index indicates that women are facing problems of legal rights, violence, social and economic discrimination of last decade in India. But there is a scope to change the things in the positive direction for the overall development of fair sex. Women have potential as productive workforce and can exercise their power in contributing the development process. It can be possible only when women will be envisaged as a socially inclusive right provided by the Indian constitution. Violence against women is big hurdle to sustainable development and results in a remarkable economic loss to the society. Insecure condition of women results in low productivity, less participation in education and employment.

Key Words *: Violence against women, National Policy for women, equality.*

DR. RENU A. TIWARI

Introduction :

In the last 15-16 years, we can observe different changes in the status of women after the formulation of the National policy for the empowerment of women (NPEW) policy. Which is formulated in 2001 for a comprehensive progressive advancement development and empowerment of women. Human Development Index indicates that women are facing problems of legal rights, violence, social and economic discrimination of last decade in India. But there is a scope to change the things in the positive direction for the overall development of fair sex. Women have potential as productive workforce and can exercise their power in contributing the development process. It can be possible only when women will be envisaged as a socially inclusive right provided by the Indian constitution. Particularly in Indian Society, we can across many examples in rural areas where the prominent administrative position in Panchayts are normally bestowed on female candidates (exploiting the opportunity of reservation or quota); whereas the male member virtually enjoys the power and privilege. In such scenario, although women are apparently an inclusive entity in social and political hierarchy, in reality they are just the dummy representatives. National Policy for Women comes with an assurance of getting rid of all these façade of empowered women and focuses on developing a firm ground for the half of our population. It guarantees the fair sex with the potential to exercise their rights and power.

National policy for women has a vision of a society where women are capable of exercising their rights and where women can attain their full potential and are able to participate as equal partners in all spheres of life and influence the process of social change. This vision hints at ensuring equal rights and opportunities for women in the society. At one hand, we find that Indian constitution conveys equality and rights of women in its preamble on the other hand the evils in the form of sex selective termination of pregnancy, denial of education, forced marriage, sexual harassment at home, public spaces and workplaces, women trafficking are still continued. The reason behind all these sensitive problems is traditional practices, such as the preference for male children, gender inequalities that make Indian women increasingly vulnerable. Ignorance of female children affects their health, education, economic opportunities as well as on their right to choose their partners. As compared to the actual happenings only a

Assistant Professor and Head (Department of Economics), S. K. Porwal College of Arts, Commerce & Science, Kamptee, Nagpur (Maharashtra)

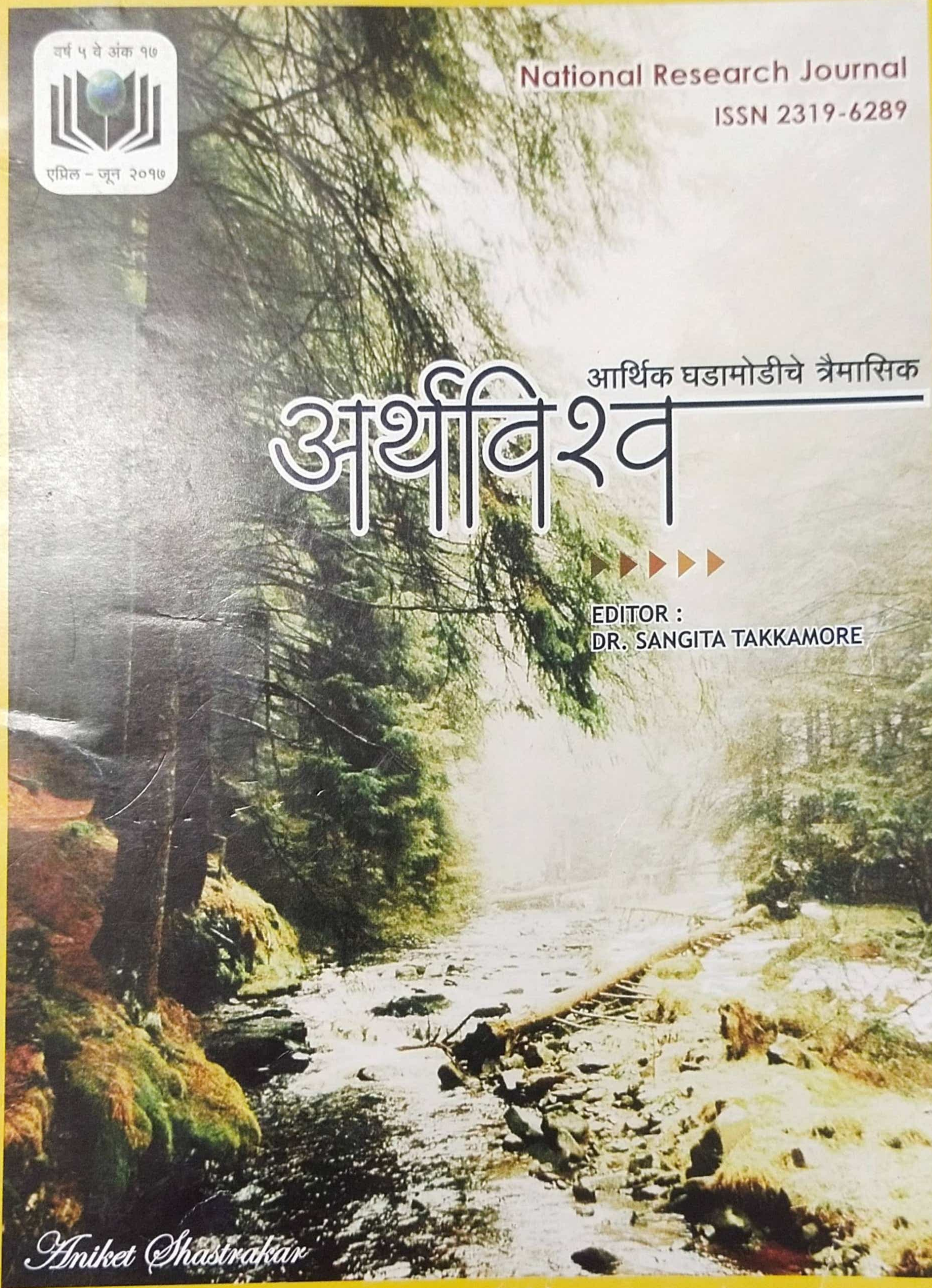

वर्ष ५ वे अंक १७

एप्रिल - जून २०१७

National Research Journal

ISSN 2319-6289

आर्थिक घडामोडीचे त्रैमासिक

अर्थविश्व

EDITOR :
DR. SANGITA TAKKAMORE

Aniket Shastrakar

National Research Journal
ISSN-2319 -6289

अर्थविश्व

आर्थिक घडामोडीचे त्रैमासिक

National Research Journal of Economics, Social Science & Commerce

वर्ष पाचवे/अंक 17

एप्रिल-जून 2017

डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे
तारण तरण महिला पत संस्था,
राधाकृष्ण वार्ड, रामटेक
जि. नागपूर- 441106
भ्रमणध्वनी- 9423408291/ 9527379231
Email : takkamoresangita@gmail.com.

सल्लागार मंडळ :
डॉ. श्रीनिवास खांदेवाले
प्रा. कमलाकर हणवंते
डॉ. अंजली कुळकर्णी

विशेष सहयोग :
डॉ. वर्षा गंगणे
डॉ. निलम छंगाणी

त्रैमासिकात प्रसिद्ध होणाऱ्या लेखांतील मते त्या-त्या लेखकांची असतात. यामध्ये संपादक व कार्यकारी संपादक सहमत असतीलच असे नाही.

।। अनुक्रम ।।

- संपादकीय संवाद – झाडे लावा व झाडे वाचवा... – डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे ३
- वनों का महत्व, भारतीय अर्थव्यवस्था, योजनाए एवं संस्कृति के सन्दर्भ में – प्रा. डॉ. उषा एन. पाटील ५
- कृत्रिम वनवे आणि वनसंपदा (गोंदिया जिल्हा) – प्रा. डॉ. वर्षा गंगणे १०
- औषधी वनस्पती तुळस व कोरफड – प्रा. ज्योती पांडे १३
- महाराष्ट्र राज्यातील वनसंपदा व सद्याची परिस्थिती – प्रा. कृ. मनोहर ए. गुडधे १७
- चंद्रपूर जिल्ह्यातील वनसंपदेवर आधारित उद्योगाचा विकास – प्रा. मृणालिनी तापस २०
- पर्यावरणीय संपदेचे जतन, संरक्षण व संवर्धन – प्रा.व्हि.एम. घुबळे २८
- वनसंपदा आणि पर्यावरणीय महत्व – प्रा. विश्रांती मा. धडाडे (खोब्रागडे) ३३
- महाराष्ट्रात कृषी व वनीकरणासाठी ''जलयुक्त शिवार अभियान'' – डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे ३६
- ''शेतकऱ्यांच्या मृदा, पाणी व खतव्यवस्थापन बाबतच्या समस्येचे विश्लेषणात्मक अध्ययन'' – प्रा. ईश्वर ज. वाघ ४०
- **Role of Social Forestry Program in India and Forest Management** – **Mahendrakumar D. Katre** ४७
- **Urban Poor Women : A Study of Vidarbha Region** – **Dr. Renu A. Tiwari** ५३
- विदर्भ अर्थशास्त्र परि४४षद अहवाल ५९

National Research Journal ISSN-2319-6289

URBAN POOR WOMEN : A STUDY OF VIDARBHA REGION

Dr. Renu A. Tiwari
Assistant Professor& Head
Dept. of Economics
S.K. Porwal College Kamptee, Nagpur

Introduction

Poverty and slums are the common problems that nagged most of the developing countries. Overcrowded population, poverty, ignorance, diseases, malnutrition etc. are the main features of slums. Slums can be defined as a residence that is used for human habitation. They are characterized by dilapidation, overcrowding, narrowness or faulty arrangement of street, lack of ventilation, light and sanitation facilities or any combination of these factors which are detrimental to safety and wealth. For the purpose of present study, only notified slums are taken into consideration.

In India the issue of urban poverty is of great concern. Most of the women migrate to slums to seek economic opportunities which are not available in rural areas. The vast majority of women, who are often desperate to escape personal problems and depressing social conditions in their own home in rural areas, set out in search of better livelihood in the cities. Women are often convinced that cities have better opportunities to offer than what they can avail in their own place. They are in search of a better life in terms of opportunities living condition, access to service, and autonomy. They also hope for quick acquisition of resources to improve their situation back home. Women often come to the city with very limited resources and skills, however many women land up in urban slums where they can be close to commercial areas and work opportunities.

For women, the problems are especially acute. In slums across the world, there is a noticeable lack of basic infrastructure services, and basic shelter. Women have to face the problems of inadequate housing like leaking roofs, abysmal sanitation, security risks, flooding and fire outbreaks. They are disproportionately affected by all of these problems as they spend more time in the home and community caring for their families and their households.

In this paper an attempt has been made to analyze the socio-economic characteristics of urban poor women living in slum areas and the impact of various schemes sponsored by state and central governments. These schemes have been sponsored for urban poor women with respect to their education, health and livelihood and development approach of women in Vidarbha region.

The study is confined to the sample households in selected districts of Vidarbha region i.e. **Nagpur and Amravati**. The selection of respondents was based on probability sampling, and data has been collected through structured schedule. Some secondary data is collected from Municipal corporation offices of respective districts. There are 11 districts in Vidarbha . Only two most populated districts have been selected.

4 TH YEAR - EDITION 16TH

JANUARY - MARCH 2017

NATIONAL RESEARCH JOURNAL ISSN 2319-6289

आर्थिक घडामोडीचे त्रैमासिक

अर्थविश्व

EDITOR :
DR. SANGITA TAKKAMORE

विद्यासागर कला महाविद्यालय, खैरी (बिजेवाड़ा) रामटेक
द्वारा आयोजित

विदर्भ अर्थशास्त्र परिषद

४१ वे वार्षिक अधिवेशन

दि. ४ व ५ मार्च २०१७

विशेषांक

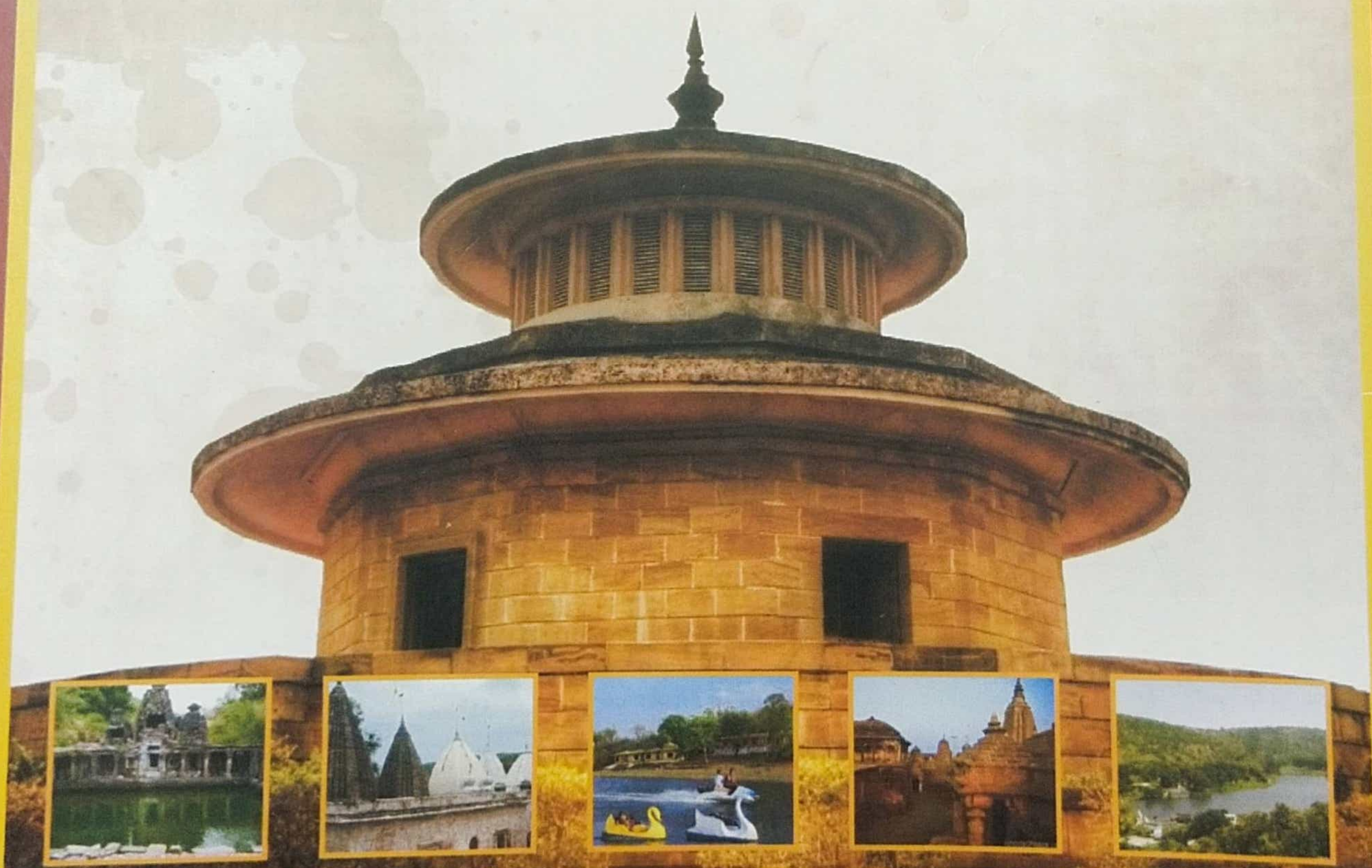

अ.क्र.	विवरण	लेखक	पृ.क्र.
34.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार	दिपाली पडोळे	76
35.	आर्थिक कल्याणाकरीता डॉ. आंबेडकरांचे आर्थिक तत्वज्ञान	प्रा. डॉ. रवि एस. सोरते	78
36.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कृषी या आर्थिक घटकासंबंधी विचार-एक अध्ययन	प्रा. विष्णु बळीराम पवार	80
37.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेतीविषयक विचार	प्रा. ममता आर. साहु	82
38.	बाबासाहेबांचे कृषीविषयक आर्थिक विचार	श्री. संजय मारोतराव महाजन	84
39.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक व सामाजिक समतेच्या संदर्भात विचार	रविंद्र दा. इचे	85
40.	कृषीतज्ञाच्या परिप्रेक्षात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	श्री. सतिष हरिदास मेश्राम (विद्यार्थी)	86
41.	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक चिंतन	प्रा.डॉ. सी.पी. साखरवाडे	88
42.	Dr. B. R. Ambedkar and Women Empowerment	Dr. T. V. Munde	89
43.	Dr. B.R. Ambedkar and his vision towards Indian Economy	Dr. Renu A. Tiwari	92
44.	Impact of Dr. Ambedkar's Thoughts on Indian Economy	Dr. Archana V. Bajaj	95
45.	भारतील कृषी क्षेत्राचे बदलते स्वरूप	प्रा. डॉ. करमसिंग राजपूत	97
46.	कृषी अर्थशास्त्राचे बदलते स्वरूप......	प्रा. डॉ. वर्षा गंगणे	101
47.	भारतीय शेतकरी आणि शेतीचे बदलते स्वरूप - एक विश्लेषण	प्रा. डॉ. उषा एन. पाटील	103
48.	भारतीय अर्थव्यवस्थेत नियोजन काळातील कृषी क्षेत्राचे बदलते स्वरूप......	डी. एच. आडे, डी.एस.गुर्जर	106
49.	कृषी क्षेत्रातील अर्थव्यवस्थेच्या बदलत्या स्वरूपाचे टिकात्मक परिक्षण	अश्विनी श्रीधर राऊत	109
50.	भारतातील कृषी क्षेत्रातील अर्थव्यवस्थेचे बदलते स्वरूप व कृषी क्षेत्रासमोरील आव्हाने	प्रा. मदन जी. प्रधान, डॉ. जयंत कुमार एम. मस्के	112
51.	Indian Agriculture System & Economic Growth In India	Dr. Raju Ghanshyam Shrirame	114
52.	TRENDS IN INDIAN AGRICULTURAL GROWTH	Dr. Prashant Katole	117
53.	विदर्भातील नैसर्गिक साधन संपत्ती : एक कारणमिमांसा	प्रा. सिध्दार्थ हरिदास मेश्राम	119
54.	जल संसाधन उपयोग एंव संरक्षण गोंदिया जिला	डॉ. अर्चना बी. जैन	123
55.	विदर्भातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती प्राचार्य :	डॉ. विजय एच.नागरे	126
56.	बुलडाणा जिह्यातील वनसंपदा : एक अध्ययन	डॉ. राजेंद्र निंबा बोरसे	129
57.	"डॉ. बाबासाहेबांचे वैचारिक अधिष्ठान आणि अस्पृश्य जातीचा आर्थिक विकास"	प्रा. डॉ. सुरेश रामरावजी सोमकुंवर	132
58.	विदर्भातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती (नागपूर जिल्हा)	प्रा. लोकचंद जाधव	134
59.	नागपूर जिल्ह्यातील नैसर्गिक संसाधने	डॉ. गजानन सोमकूंवर	136
60.	खनिज संपत्ती - भंडारा जिल्हा	प्रा. डॉ. जे. एस. हटवार	138
61.	NATURAL RESOURSES IN VIDHRBHA (DISTRICT WISE) GREEN GOLD OF VIDHARBHA	Dr. Jyotsna S .Deshpande, Dr. Prmod k. Lakhe	139
62.	नैसर्गिक साधनधन - चंद्रपूर जिल्ह्यातील जास्त सर्वसमावेशक विकास	प्रा. रविंद्र शेंडे	143
63.	A study of social wellbeing of mineral rich districts of Vidarbha	Aparna Samudra	145

Dr. B.R. Ambedkar and his vision towards Indian Economy

Dr. Renu A. Tiwari
Assistant Professor & Head Dept. of Economics
S.K. Porwal College of Arts & Science & Commerce,
Kamptee

Abstract :

Dr. Ambedkar was a trained economist with degrees from Columbia University in U.S.A and the London School of Economics before moving on to law and social theory and practices. In fact he began his career as an economist, making important contributions to the major economic debates of the day. He was, in fact, among the best educated economists of his generation in India. Ambedkar was *afraid that government will have a tendency to artificially increase money in circulation. His conclusion points towards price stability through traditional and automotive monetary management. This is of such contemporary relevance that in these days of rapidly increasing budget deficits and automatic monetization, it is felt that we could do with an effective control on liquidity creation through an automatic mechanism.* Ambedkar emphasized that the expenditure decisions should closely relate to definite objectives and the available resources besides ensuring economy, proficiently and usefulness in the execution of government decisions Public expenditure should be incurred for the purpose of social welfare.

In an agrarian economy like India with great scarcity, and an unequal distribution, of land, land reforms are necessary. It means measures designed to effect a more equitable distribution of agricultural land, especially by governmental action.

Objectives of the Paper :

To study the thoughts of Bharat Ratna Dr. Ambedkar regarding relevance of price stability and public expenditure, and agriculture.

Keywords: *price stability, public expenditure, agriculture.*

Introduction :

The father of the Indian Constitution Bharat Ratna Dr. B.R. Ambedkar began his career as an economist, making important contributions to the major economic debates of the day. He was, in fact, among the best educated economists of his generation in India and a leading free-market economist in the early decades of the 20th century. He was a trained economist with degrees from Columbia University in U.S.A and the London School of Economics before moving on to law and social theory and practices. According to eminent economist Narendra Jadhav, the lack of awareness of his ideas continues due to the" *intellectual slavery of the Indian society*". Even today, there is a lack of awareness about Ambedkar,s life and works. His book, "*The Problem of the Rupee*" is a much appreciated book on Indian currency and finance. This book was referred to by all Members of the Royal Commission on Indian Currency and Finance Chaired by Hilton Young in 1924–25.

Ambedkar was *afraid that government will have a tendency to artificially increase money in circulation.* The excessive importance given to maintain the external stability of exchange, as against internal stability of the value of currency was not a proper policy for India, he contended. Ambedkar took the position that an unstable currency could lead to uncontrolled inflation; since a "managed currency system" allowed the government to indulge in fiscal extravagance and wasteful government expenditure. *Ambedkar's conclusion points towards price stability through traditional and automotive monetary management. This is of such contemporary relevance that in these days of rapidly increasing budget deficits and automatic monetization, it would emerge that we could do with an effective control on liquidity creation through an automatic mechanism.*

Dr. Ambedkar and Price Stability :-

Indian economy has changed a lot since last 70 years but some of the problems of Indian economy, specially the problem of the rupee, is still relevant. Dr. Ambedkar was clearly in favor of price stability and rule based monetary policy. He was firmly wedded to the "quantity theory of money" and the gold standard. In his memorandum given to Hilton Young Commission in 1925, he pointed out, "a managed currency is to be altogether avoided when the management is to be in the hands of the government." It is clear by this statement that he looked at price stability though conservative and automatic monetary management. This thought is of current relevance that in these days

ISSN : 2277-9949

ज्ञान - विज्ञानं विमुक्तये
UGC
University Grants Commission
No. 63882
UGC Approved Journal - Arts & Humanities

LITERARY VOICES

A Peer Reviewed Annual Journal of Languages

Vol. 6, 2017

:: Published by ::

Dayanand Arya Kanya Mahavidyalaya,

Jaripatka, Nagpur - 440 014.

Phone No. : (0712) 2631353, 2633233, 2631940

Email : aryawani.ngp@gmail.com

10]	Eco-Criticism In Poetry With Special Reference To Ramanujan's Poem *'The River'* ***- Dr. Mangala V. Ambadkar***	278
11]	Conflicts In The Fiction Of Manju Kapur's *'Custody'* ***- Dr. Chetna Pathak***	287
12]	Teaching Of Prose And Poetry ***Dr.(Ms.) Kaneez Bano Quraishi***	295
13]	Problems Of Immigrants In Kiran Desai's Novel, *"The Inheritance Of Loss"* ***- Swapnil R.Dahat***	300
14]	Tradition's Encounter With Modernity ***– A. A. Deshmukh***	309
15]	The Story Of *My Experiments With Truth*: An Imperishable Contribution To The Art Of Autobiography Writing ***-Dr. Meenakshee Vilas Zade***	315
16]	Years Gone By ***- Prof. Nitin V. Gohad***	322
17]	Urge : Be A Mother ***-Dr. Meenakshee Vilas Zade***	324
18]	Rose And Flames ***-Dr. Poorva Bhonde***	325
19]	And She Decided To Call It Quits ***- Dr. Sujata Chakravorty***	327

PROBLEMS OF IMMIGRANTS IN KIRAN DESAI'S NOVEL, *"The Inheritance of Loss"*

- Swapnil R.Dahat

Abstract

The problem of immigrants discusses the construction of Britain and the United States in *The inheritance of Loss*, analyzing the relationship between Indian patterns of migration and the shifting allegiances to the West in the era of decolonization. The novel presents two parallel migration scenarios to the UK and the US in the colonial and free India. Thus, the chief character of Jemubhai Patel leaves India in 1939 to pursue higher education at Cambridge. There are many myriad characters which we come across the novel as we progress towards the end. The problem of immigrants which they face in a foreign land is brought about with ablomb. This and more is probed in the paper.

Key words: Migration, Immigrants, Identity, Autonomy

The problem of immigrants discusses the construction of Britain and the United States in *The inheritance of Loss*, analyzing the relationship between Indian patterns of migration and the shifting allegiances to the West in the era of decolonization. The novel presents two parallel migration scenarios to the UK and the US in the colonial and free India. Thus, the character of Jemubhai Patel leaves India in 1939 to pursue higher education at Cambridge. After returning home as a member of the Indian Civil Service, Jemubhai becomes a judge in the district of Uttar

- S.K.Porwal College, Kamptee

To sum up, portraying the craze and compulsions of diasporic journey across the country and from one region to another within the same country entails various travails associated with it. Desai shows how her characters lead the lives of dislocation— physical, psychological, emotional, cultural and political—in both the alien land and the homeland. As a writer she knows that her task is to draw the attention of the readers to the existence of these issues rather than offer any shortcut solutions which, in any case, will vary from one situation to another, as also from one country to another. This is why she is content to raise and problematize the issues about home, homeland, diaspora and belongingness by treating them from multiple angles and thereby demonstrating how complex and baffling they really are.

WORKS CITED:

1. Desai Kiran: '*The inheritance of Loss*', New Delhi, Penguin Books, 2006

2. Berberich, Christi ne. 2007. The Image of the English Gentleman in the Twentieth - Century Literature, Ashgate.

a. Brown, M., Judith. 2006. Global South Asians- Introducing the Modern Diaspora, Cambridge: Cambridge University Press. Embree, T. Ainslee (ed). 1972 (1966). .

3. Grewal, Gurleen. 1996. "Indian-American Literature" in New Immigrant Literatures in the United States, A Sourcebook to Our Multicidtural Literary Heritage, Alpana Sharma Knippling, (ed.)Westport, Connecticut: Greenwood Press. Hall, Stuart, 2001 (1982).

4. Gramsci's Concept of Hegemony' in Gramsci's Political Thought-An Introduction, Simon, Roger (ed.), Cambridge: The Electric Book Company Ltd.

International Journal of Researches In Biosciences &AgricultureTechnology
(ISSN No.2347-517X (Online))
(Open Acces, Online, Peer Reviewed Four Monthly Journal)
Published By VMS Research Foundation, Nagpur, M. S., India

Optical Study of Blue Light Emitting Cl2-Br-DPQ Organic Phosphor for OLED's

Authors : M.V. Ghate, H.K. Dahule, S.J. Dhoble and T.R. Mirani

Page Nos : 315-318

Date of Online: 30 Special Issue No. 2,July.2017

Abstract | Download

DOI Paper : Not Available Date of Online: 30 Special Issue No. 2,July.2017

Analytical Study of Lingual Morphology of Tongue of Bat (Rousettus leschenaulti)

Authors : Ramteke A. V.

Page Nos : 319-323

Date of Online: 30 Special Issue No. 2,July.2017

Abstract | Download

DOI Paper : Not Available Date of Online: 30 Special Issue No. 2,July.2017

INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCHES IN BIOSCIENCES, AGRICULTURE & TECHNOLOGY
© VISHWASHANTI MULTIPURPOSE SOCIETY (Global Peace Multipurpose Society) R. No. MH-659/13(N)
www.vmsindia.org

Analytical Study of Lingual Morphology of Tongue of Bat (*Rousettus leschenaulti*)

Ramteke A. V.
Department of Zoology, Seth Kesarimal Porwal College, Kamptee, Distt. Nagpur. Maharashtra India.(Email:asharamteke08@gmail.com)

ABSTRACT
In frugivorous bats,variation in the distribution and types of lingual papillae are related to manner of food uptake. These lingual papillae are categorized into mechanical (i.e. Filiform and Conical) and gustatory papillae (i.e. Fungiform and Vallate). Distribution, microstructure, location and number of gustatory papillae in mammalian tongue are specific according to their specific adapted feeding habits. Diversity of feeding habits directly reflects on the morphological structure of tongue and arrangement of mechanical and gustatory papillae.
The tongue of Megachiropteran bat, Rousettus leschenaultia are elongated with keratinized epithelium and different types of papillae at their respective locations on the dorsum of tongue. Frugivorous bats show tremendous range of variation in their lingual morphology. Close relationship is found between microstructure of tongue with varieties of food consumed by frugivorous bats. Many species of nectar or fruit- eating bats annually migrates between a series of landscapes. These movements are driven by seasonal fluctuations in the availability of flowers or fruit resources for feeding purposes. Frugivorous bats are thus, well-equipment to disperse tree-seeds throughout the man-made and natural ecosystems during their movement for feeding.
Keywords: Rousettus leschenaultia; Megachiroptera; Tongue; Microstructure; Lingual Papillae.

INTRODUCTION

Bats are very vulnerable and most beneficial creature of ecosystem. Bats are well-equipment to disperse tree seeds far and wide through a forest (Allen 1996). Fruit and nectar-eating bats play a vital role in survival, preservation, maintenance andstability of rainforests and world climates.

Tongue is a muscular, sensitive taste organ have important role in digestion of food. Most important feature of the mammalian tongue is presence of taste buds in gustatory papillae i.e. circumvallate and fungiform papillae. Unique design and arrangement of papillae on tongue of megachiropteran bats plays an effective role in reception of gustatory sensation of variety of food and the structure of mechanical papillae is helpful for ingestion of foods and it's grinding in oral cavity.

Megachiropteran bat, *Rousettus leschenaulti* belong to the order of Chiroptera and family Pteropodidae. They are diversely roosts in fruit trees, roof of old houses and underground dilapidated mines. Flying foxes of the genus Pteropus (Pteropodidae) are important pollinators and seed dispersers in Oceanic-island ecosystem (Cox *et. al*; 1991, 1992). Phyllostomidae contain a diverse array of feeding adaptations, but over one half of its species are Plant-visitors.

Rousettus leschenaultia shows the frugivorous feeding habit. Birt *et. al*; (1997) noticed the tongue of six species of Australian bats like, *Syconycteris australis, Nyctimene robinsoni, Pteropus poliocephalus, P. alecto, P. conscipicillatus* and *P. scapulata* are adapted according to their habits. Singh and Bhatti, (1993) and Jackowiak *et. al*; (2009), noticed *Pteropus giganteus giganteus* had longer and well muscular tongue for rasping and possess filiform, fungiform and circumvallate papillae for grinding the fruit pulp during consumption of variety of food.

In present study, describes the analysis of morphology of the tongue of frugivorous bat, *Rousettus leschenaultia* in terms of distribution, microstructure and the number of lingual papillae on antero-dorsal surface of the tongue in its adapted diet habits..

MATERIAL AND METHODS

Preserved material was used for this work. For histological study, the tongue was fixed in different fixative. Alcoholic Bouins, Aqueous Bouins and 10% formalin for 24 hours, then washed overnight in running tap water and dehydrated by passing through different grades of ethyl alcohol, cleared in xylene and embedded in paraffin. The sections were cut at 5-7um with the help of rotary microtome. For routine histological observations were stained with Haematoxyline-Eosin method.

RESULT

Collected preserved material of tongue of adult male of *Rousettus leschenaultia* having a body mass 120g. The tongue measures 28mm long, 9mm in breadth and 0.64g in weight. The tongue of *Rousettus leschenaultia* shows that the anterior tip of tongue surrounded by scale-like filiform papillae directed laterally towards the posterior region. These scale-like filiform papillae are flat and lie close to the surface of the tongue. Numerous fungiform are distributed between larger tricuspid papillae, these tricuspid papillae with a thick squamous epithelial coating. The large sized mechanical tricuspid papillae covered